

'De boze oktober heeft de zon vermoord'

Herfst in poëzie en schilderkunst

Maartje de Haan

'De boze oktober heeft de zon vermoord'

Herfst in poëzie en schilderkunst

Herfst in Den Haag

De herfst is een periode van verandering, afwisseling en soms zelfs extremen. In het begin van dit jaargetijde kan het stralend weer zijn en haast zomers warm, maar het kan ook dagenlang regenen. Harde wind en onverwachte kou kunnen stad en land teisteren. De bladeren aan bomen en struiken veranderen van sappig groen naar prachtige rode, gele en bruine tinten om uiteindelijk los te laten en de takken kaal en leeg achter te laten. Het is niet vreemd dat een dergelijk turbulent jaargetijde zowel schilders als dichters heeft geïnspireerd tot bijzondere werken. Juist in de negentiende eeuw speelt de verbeelding van de natuur een grote rol.

In de schilderkunst van de negentiende eeuw krijgen kunstenaars de behoefte om de natuur in hun eigen omgeving realistisch weer te geven. Hiervoor trekken zij de natuur in, om buiten het atelier te werken. Ze willen ‘de adem van de natuur’ direct op paneel en doek vastleggen. Hiermee breken deze kunstenaars met de traditie van de voorgaande eeuwen om het landschap in het atelier te componeren. Ze verzetten zich tegen de vastgelegde regels die het landschap in de schilderkunst dicteren (een boom in de voorgrond, een weg of rivier die het oog het schilderij inleidt en het atmosferisch perspectief om afstand en diepte te suggereren). De schilders kiezen er vaak voor om geen menselijke figuren in hun natuurstukken op te nemen. Het gaat hen om de verbeelding van de wilde natuur, waarin de mens niet meer de maat der dingen bepaalt.

Een van de eerste schilders die hiermee begint, is de Engelse kunstenaar John Constable. Zijn realistische schilderijen van het Engelse landschap met zijn afwisselende wolkenluchten dienen tot inspiratie van de Franse kunstenaars in de eerste

half van de negentiende eeuw, onder wie Théodore Rousseau en Charles Daubigny. Zij, en een aantal anderen, worden later bekend als de schilders van de School van Barbizon, naar het gelijknamige dorpje in de bossen van Fontainebleau, in de buurt van Parijs. De landschapsschilderkunst van deze meesters inspireert op hun beurt weer Nederlandse schilders zoals Willem Roelofs, Hendrik Willem Mesdag, Jan Hendrik Weissenbruch en de gebroeders Maris. Zij verwerven bekendheid als de meesters van de Haagse School.

De verzameling schilderijen in Museum Mesdag in Den Haag bevat juist deze twee scholen, van Barbizon en Den Haag. De meesters van de Haagse School zijn bovendien zeer goed vertegenwoordigd in het Gemeentemuseum in Den Haag. Voor een goede tentoonstelling van herfstlandschappen uit de negentiende en vroeg twintigste eeuw kan alleen al uit deze twee Haagse musea geput worden. De verzameling van het Haags Historisch Museum blijkt echter ook onverwacht fraaie ‘herfst’schilderijen van Haagse kunstenaars te bevatten, hoewel het hier vanzelfsprekend meer om stadsgezichten gaat. Uit de verzamelingen van deze drie Haagse musea ontstond al snel de tentoonstelling die de werktitel meekreeg ‘Herfst in Den Haag’.

De boze oktober heeft de zon vermoord

De herfst, waarin de natuur ten dele afsterft en zich opmaakt voor de winter, wordt door de mensen gezien als een periode van afscheid, van melancholie en zelfs van de naderende dood. Juist dit jaargetijde inspireert Nederlandstalige dichters in de negentiende en vroeg twintigste eeuw tot de meest prachtige gedichten. Deze poëzie beschrijft niet alleen de melancholische stemming die de herfst bij de dichter oproept, zoals in het gedicht Weemoed van de jong gestorven Alex Gutteling, van voor

1910: ‘Het korte leven en de langen dood voelen wij, zeidet gij, wen najaarsbladen geel dwarrelritslen langs de vochtige paden’. Soms is het ook een klacht over het slechte weer: ‘O land van mest en mist, van vuile, koude regen’, dichtte De Génestet al in 1851 in zijn Boutade. Of het einde van de zomer wordt betreurd: ‘De boze oktober heeft de zon vermoord’ zo stelde Hélène Swarth enigszins dramatisch in haar gedicht Herfstrood van 1902.

Juist in die natuur zoeken zowel de dichters van de Romantiek als de poëten van de Beweging van Tachtig hun inspiratie. De Romantici zien de natuur als een geliefd toevluchtsoord waar zij zich ver van de mensen verwijderd kunnen voelen, en dichter bij God en het eeuwige. De gedichten van Guido Gezelle zijn hiervan een goed voorbeeld. Hij koestert een grote liefde voor alle flora en fauna, groot en klein, en ziet de natuur als een uiting van Gods scheppingskracht en liefde voor de mensen. In het laatste kwart van de negentiende eeuw maakt de literatuur in Nederland en Vlaanderen een duidelijke vernieuwing door. Zowel de realistische stemmingslandschappen van de schilders van de Haagse School als de schilderijen van de Franse impressionisten zijn een inspiratiebron voor een nieuwe generatie dichters, onder wie Jacques Perk en Willem Kloos. Net als de kunstenaars trachten deze poëten de natuur in al haar facetten weer te geven. Perk en Kloos proberen hun visuele indrukken in woorden te vangen. Hiervoor gebruiken zij veel bijvoeglijke naamwoorden en als deze niet toereikend zijn verzinnen zij eenvoudig nieuwe woorden. Mooie voorbeelden hiervan zijn te vinden in het gedicht Storm van Jacques Perk elders in dit boek.

Rond 1910 schaarde zich de volgende generatie schrijvers rond het tijdschrift *De Beweging*, dat wordt opgericht door één der Tachtigers, Albert Verwey. Deze schrijvers borduren voort op de dichters van de Romantiek en

worden daarom ook wel de Neo-romantici genoemd. Zij trachten zich af te zetten tegen de realistische natuurbeschrijvingen van de schrijvers van Tachtig en bepleiten juist meer ruimte voor de fantasie. Bij zowel de dichter Adriaan Roland Holst als J.J. Slauerhoff en J.C. Bloem uit zich dit in een verlangen naar een onbereikbaar, want verloren paradijs. De natuur weerspiegelt hun melancholieke stemmingen. Zoals Bloem aan het einde van zijn gedicht November uit 1931 stelt: ‘Altijd November, altijd regen, altijd dit lege hart, altijd.’

Grote en kleine meesters

De samenvoeging van poëzie en schilderkunst in een boek is niet nieuw. Het is wel een prettige combinatie, in dit boek mede dankzij de fraaie vormgeving door Jelle Hellinga. De keuze is enigszins willekeurig en persoonlijk. Er is bewust voor gekozen om ook minder bekende schilderijen en gedichten van kleinere, soms vergeten kunstenaars en poëten op te nemen. De volgorde van de gedichten is chronologisch, de schilderijen daarbij zijn niet chronologisch geplaatst. Hierbij was eerder van belang of het schilderij paste bij de sfeer van het gedicht. Achterin zijn behalve biografieën van kunstenaars en dichters ook korte informatieve beschrijvingen van de geselecteerde schilderijen opgenomen. Een meer uitgebreide selectie van schilderijen en gedichten is te zien tijdens de gelijknamige tentoonstelling in Museum Mesdag te Den Haag van 3 september t/m 2 december 2006.

Er is zorgvuldig getracht het auteursrecht van alle dichters te achterhalen. De gedichten zijn in hedendaagse spelling gezet.

Maartje de Haan

Herfstklacht

We dwalen niet langer
Langs het veld en langs stroom;
De herfst is gekomen,
Hij kwam als een droom.
De twijgen verdorren,
De dreven zijn stom,
och, waarom zo treurig,
Mijn harte, waarom?

De beek bruist onrustig
De zwaluw ontvlucht,
En weet ge waarheen ze
Zich rept door de lucht?
En volgt gij verlangend
De zwevende drom,
Dan kent gij, mijn harte!
Uw treurend 'waarom'.

S.J. van den Bergh (1814-1868)

Uit: *Nieuwe gedichten*, 1856

George Michel (1763–1843),
De molen, circa 1814,
olieverf op doek,
Museum Mesdag, Den Haag

De bladeren zijn gevallen

De bladeren zijn gevallen
Op naakte, kille grond;
Verslenst de bloem der weiden;
De schaapjes zoeken rond.

De winter is gekomen
Het tortelduifje klaagt;
Geen enkel eenzaam boompje
Dat nog een bloempje draagt.

't Is alles grauw en killig;
Ik voel mij aangedaan:
Ik denk aan moord en onheil
In Godes naam begaan...

De bladeren zijn gevallen
De wind blies ze alle af;
Ze dekken berg en dalen
En menig mensengraf...

De zwaarden zijn getrokken
Ach! Waar de Donau stroomt,
Daar hebben ganse scharen
Hun laatste droom gedroomd.

De bladeren zijn gevallen;
Wie heeft hen ooit geteld?
-Wie telt de moederskindren,
Vermoord op 't oorlogsveld.-

De wintervelden klagen;
Aan 't oog ontsnapt een traan:
Ik denk aan moord en onheil
In Godes naam begaan...

Theofiel Coopman (1852-1915)

Uit: *Gedichten en gezangen*, 1879

Constant Troyon (1810–1865),
Landschap met hooiwagen, z.d.,
olieverf op paneel,
Museum Mesdag, Den Haag

De blâren vallen zacht...

De blâren vallen zacht...
Ik kan alleen betreuren,
Dat ik niet eens verwacht,
Wat eens nog kan gebeuren...
De blâren vallen zacht...

Willem Kloos (1859-1938)

Uit: *Verzen*, XLIII, 1894

Johannes Josephus Destree (1827-1888),
Herfst in het Haagse Bos, z.d.,
olieverf op doek,
Haags Historisch Museum, Den Haag

Boutade

O land van mest en mist, van vuile, koude regen,
Doorsijperd stukske grond, vol kille dauw en damp,
Vol vuns, onpeilbaar slijk en ondoorwaadbare wegen,
Vol jicht en paraplu's, vol kiespijn en vol kramp!

O saaie bij-moeras, o erf van overschoenen,
Van kikkers, baggerlui, schoenlappers, moddergoôn,
Van eenden groot en klein, in allerlei fatsoenen,
Ontvangt het najaarswee van uw verkouden zoon!

Uw kliemerig klimaat maakt mij het bloed in de aderen
Tot modder; 'k heb geen lied, geen honger, vreugd nog vreë.
Trek overschoenen aan, gewijde grond der Vaderen,
Gij – niet op mijn verzoek – ontwoekerd aan de zee.

P.A. de Génestet (1829-1861)

Uit: *Eerste gedichten*, 1851

Théophile de Bock (1851–1904),
Onweer, 1881,
olieverf op doek,
Museum Mesdag, Den Haag

't Regent

't Regent, 't regent,
't dondert rondom mij;
bliksemflitsen
flikkeren rondom mij;
hagelvlakken
vagen rondom mij;
't breken beken
water rondom mij!

Guido Gezelle (1830-1899)

Uit: *Gedichten, gezangen, gebeden*, 1862

Phillipe Sadée (1837-1904),
Station Hollands Spoor, Den Haag, 1887,
olieverf op doek,
Haags Historisch Museum, Den Haag

Late herfst

Geel is het blad, geel zijn de lichte bladeren,
Ver is de lucht, - 'k durf haast niet dat ik 't zeg -
Niet blauw, niet wit, wèl licht, - het snelle raderen
Van waagnen hoor 'k op blad-bestrooide weg.

Maar angstig is mijn hart, want in mijn aderen
Voel 'k 't leven leven, wetend dat ik weg
Eens moet, en dat ik mee-weg-dorrend leg
Onder de grond, - weg, al die lichte bladeren.

O blaadren die zo schoon zijt in uw dunheid,
Schoonst nu gij dun zijt, schoner dan de zomer,
Al-licht, dóór-licht, gans ín-schijn van de zon,

Gij sterft, de zon blijft - durf ik zo, ik dromer?
Ik die niet weet dan licht-, dan fijn-, dan dun-heid,
En dat ik loop in 't wondre licht der zon.
(Scheveningse weg)

Hein Boeken (1861-1933)

Uit: *De Nieuwe Gids*, jaargang 8, 1893

Willem Adrianus Grondhout (1878-1934),
Herfst op het Lange Voorhout in Den Haag, circa 1900,
olieverf op doek,
Haags Historisch Museum, Den Haag

Storm

De storm loeit door de holle bouwval – gierend
Beukt hij en brokt, met vuisten reuzesterk,
En golft door 't riet in 't water, dat hij, tierend,
Opzwalp en nêerklotst met zijn stalen vlerk;

Dan, woester woede nog de tomen vierend,
Schiet hij de zwarte wolken in van 't zwerk
En wringt ze sâam, ze met zich mede-slierend
Langs 't aangezicht der maan, waar 't vale merk

De angst op ijsst. – En, wen die storm-omnachte
Bleek in 't omrotste meer blik, deint haar 't hoofd
Strak aan, dat stille Dood wenkte uit het leven...

Zo stormt het door mijn borst, waar de gedachte,
Spokend met stenen blik, de liefde dooft,
Die ik gestorven in mijn ziel voel zweven.

Jacques Perk (1859-1881)

Uit: *Gedichten*, 1901

Frederik Hendrik Kaemmerer (1839–1902),
Het Scheveningse strand, circa 1890,
olieverf op doek,
Haags Historisch Museum, Den Haag

De regen

't Is regen, die van 't westen
dreigend lang, ten langen leste
Nu zijn gulle waterstralen
Kletterend neer doet dalen.

Plat de neuzen op de ruiten
Zien kleinen uit naar buiten;
Boven van de daken plast het,
Onder in de straten wast het.

Ras gezwollen beekjes glijen
Kabb'lend langs grove keien,
Door de smalle goten snellen
Vliegensvlugge waterbellen.

Kind'ren hollen, mensen vluchten
Wielen, die door 't water zuchten,
Proestend wachten oude'en jongen,
In portieken saamgedrongen.

Paarden dampen, of ze waren
Uit de helle opgevaren,
Karren staan alleen gelaten
In de blank gewassen straten.

En de regen gutst tevreden,
Enig heerser, naar beneden,
Zorgt niet waar zijn schatten bleven,
Heeft nog meer, en zal 't ook geven.

Volker (1867-1931)
(Pieter Willem de Koning)

Uit: *Verzen*, z.j.

Floris Arntzenius (1864–1925),
Spuistraat in de regen, 1919,
olieverf op doek,
Haags Historisch Museum, Den Haag

De hoge Zon

De hoge Zon heeft heden schoon bevonden
De bleke Herfst, Dalend tot waar zij zat,
Heeft hij uit nevelsluiers teër ontwonden
Haar tengere lijf van tranen en nachtdauw nat.

En diep in 't bos, waar fijne, doodverblonde
Blâren bevloeren 't wildomstamde pad,
Ruisen in dans hun lichtverliefde ronden,
Zijn goudnaakt gloriënd om haar lijfs bleekmat.

En heel de dag heeft hij haar toegefluisterd
Wilde wals van leven, dat niet voor háar is,
En vroomgelovig heeft ze één dag vergeten
Der eigen droeve ziele zeker weten,
Uit stâgen val van dorre blaën beluisterd:
Dat Dood haar bruidegom wordt, als winter dáar is.

P.C. Boutens (1870-1943)

Uit: *Praeludiën*, 1902

Jan Hendrik (Hendrik Johannes) Weissenbruch (1824-1903),
Vijver bij Noorden, z.d.,
olieverf op doek op paneel,
Gemeentemuseum, Den Haag

Herfstrood

In rouwzwart groen een vrolijk vlekje rood:

Een blozend dak, een gladiolusvlam,

Een rozige appel of een hanenkam,

Zal dat mij troosten over zomerdood?

O tragisch traag laat vallen van de stam

Scharlaken bladen in de bruine sloot

De wilde wingerd, of in gulpen vloot

Zijn bloed, gelaten najaars-offerlam.

Een huidrende angst bevangt me en jaagt mij voort,

Grijpt bij de keel me en steelt mijn levensmoed.

In 't Westen praalt de karmozijnen poort,

Waarachter 'k misdrijf, vreemd en wreed, vermoed.

De boze Oktober heeft de zon vermoord:

Zijn zwaard is rood, zijn mantel druipt van bloed.

Hélène Swarth (1859-1941)

Uit: *Gedichten*, 1902

Willem Roelofs (1822-1897),
De regenboog, circa 1874/1875,
olieverf op doek,
Gemeentemuseum, Den Haag

Herfstuchtend

Wij treden uit de schemerkoele nacht
van 't huis te samen in de hoge dreven,
hoor onze voeten op de kiezels, even....
er is een stilte alsof de wereld wacht.

De wilgen ronden in de nevelwei
zacht-violet hun stam door 't lichtend grijze,
zij doen hun kronen tot in 't klare rijzen,
maar in de verte is 't éne dromerij.

In diepe donkerblauwe bomenschauw
rijzen de fijne, lichte morgendampen,
daar strijken stralen langs in brede schampen,
door blâren blinkt het zilvrig hemelblauw

De parelende dauw op struik en gras
ligt klaar en stil, of schitterend bewogen
door zuchtje in zon, tot kleine regenbogen
kleurt vochtig spinrag tussen 't houtgewas.

Er is alom een spiegelend gewemel,
maar alles zwijgt en alle kleur is vaal,
alleen de bomen top staat scherp en schraal
in zon getekend op de schrille hemel.

Th. van Ameide (1877-1955)
(Johan Hendrik Labberton)

Uit: *Verzamelde gedichten 1906-1912, 1912*

Julius van de Sande Bakhuyzen (1835-1921),
Panorama Zorgvliet, 1876,
olieverf op doek,
Haags Historisch Museum, Den Haag

Oktober

Getij van Westerstorm en stille wolkedagen,
Van zondoorvloeide nevel, mistvergulde dauw, -
Alleen de blijdschap van een god kan lachend dragen
De zijden weelde van uw weemoeds kleurgrenzen rouw.

Geen mens doorproeft zo zoet als de eerste rode kersen
Der lenten in wier eeuwigheid hij had geloofd,
Den rijpe wijn die gist in uwe volle persen,
De koele blanke vleezen van uw meluw ooft.

Om ons en in ons zijn zovele jarekeeren
Zomer en lente en liefde ontloken en verdord:
Om tegelijk de dood en de eeuwigheid te leren
Lijkt leven eerst te lang, is leven haast te kort.

Wij dolen, onvervulde stoffelijke schimmen,
Door de verluchten brand van hof en tuin en laan,
En breiden moeizaam vochte vleugelen tot klimmen,
Als heemlen in uw laaiende' avond opengaan.

Om 't helle sterven van wat niets verstond dan leven,
En nu niet verder dan zijn schone dood vermoedt,
Zouden wij reede als vreemd en onbegeerlijk goed
De zekerheid van alle komend voorjaar geven.

P.C. Boutens (1870-1943)

Uit: *Stemmen*, 1907

Gustave Courbet (1819-1877),
Stilleven met appels, 1872,
olieverf op doek,
Museum Mesdag, Den Haag

Weemoed

'Het korte leven en de lange dood'

Voelen wij, zeydet gij, wen najaarsbladen
Geel dwarrelritslen langs de vochtige paden –
De wielband kraakte er een, en een ontvlood
En snelt u spelend voor en als een boot
Drijft het in zilvren plas die vaag doet raden
Duizend onkenbre saamverweekte bladen:
Bruin is wat goud blonk of koralenrood.

Het korte leven en de lange dood

Voelen wij, huiveren ons de herfstge draden
In 't aangezicht; geen die die weemoed vlood,
Omdat niet een in 't sterven vreugd kan raden,
De blijden niet en niet wie smart-beladen
Smeken om de oneindige lange dood.

Henricus Zacharias Alexander Gutteling (1884-1910)

Uit: *Doorgloeide wolken*, 1911

Hippolyte Boulenger (1837-1874),
In de Ardennen, 1866,
olieverf op doek,
Museum Mesdag, Den Haag

Regen

De bui is afgedreven;
aan de gezonken horizont
trekt weg het opgestapelde, de rond-
gewelfde wolken; over is gebleven
het blauw, het kille blauw, waaruit gebannen
een elke kreuk, blank en opnieuw gespannen.
En hier nog aan het vensterglas
aan de bedroefde ruiten
beeft in wat nu weer buiten
van winderigs in opstand was
een druppel van de regen,
kleeft aangedrukt er tegen,
rilt in het kille licht...
en al de blinking en het vergezicht,
van hemel en van aarde, akkerzwart,
stralende waters, heggen, het verward
beweeg van mensen, die naar buiten komen,
ploegpaarden langs de weg, de oude bomen
voor huis en hof en over hen de glans
der daggeboort, de diepe hemeltrans
met schitterzon, wereld en ruim heeal:
het is bevat in dit klein trilkristal.

J.H. Leopold (1865-1925)

Uit: *Verzen*, 1914

Willem Adrianus Grondhout (1878-1934),
Brug op de Herengracht te Den Haag, circa 1920,
olieverf op doek,
Haags Historisch Museum, Den Haag

Herfst-impressie

Soms, in de vroege avond, kleurt
De hemel zo geheimvol licht;
Dan is 't of gij een schoon bericht
In 't goud-gesponnen zonlicht speurt;
En wie een donker lijden beurt,
Hem wordt de last haast blij en licht;
Wien fluist'rend vleit liefs aangezicht
Is 't, of elk woord een sproken neurt.

Gij kent dit wel als schone schijn,
Een lichtend uur, dat spoedig vliedt
Voor uren, die zo licht niet zijn.
Toch breekt soms door het moe refrein
Van dag na dag het zuiver lied
Van 't uur, dat nog zijn schoonheid biedt.

Johannes van 't Lindenhout jr. (1893-1919)

Uit: *Nagelaten verzen*, 1918

Anton Mauve (1838-1888),
Huiswaarts, circa 1881,
olieverf op paneel,
Museum Mesdag, Den Haag

Herfst

Vreemd, dat boom en tak zo stil staan
In het gouden licht vandaag,
Dat de bladertjes zo stil gaan,
't Een na 't ander, naar omlaag.

Dat het zonlicht zo voorzichtig
Door de ijlheid straalt van 't hof,
En het groene blad doorzichtig
En veel eed'ler maakt van stof,

Dat het windje in de twijgen
Zo behoedzaam gaat te werk
En alleen wat blaadjes zijgen
Doet op 't pad en 't bloemperk,

Zonder 't wazig diep te raken
Waar de groene schemer blauwt,
Of de goudglans schuw te maken
In het ijlbebladerd hout,

Of te roeren aan de vijver
Waar statiglijk en traag
Twee voorname zwanen drijven
Met hun spiegelbeeld omlaag,

En wat late najaarsrozen,
Als bewasemd amethyst,
Al de weemoed van hun broze
Schoonheid heffen in de mist.

Jacqueline van der Waals (1868-1922)

Uit: *Laatste verzen*, 1922

Johannes Warnardus Bilders (1811-1890),
In het bos van het landgoed Oorsprong, circa 1857,
olieverf op doek,
Museum Mesdag, Den Haag

Najaar

De nacht vaart door de roepende kruinen heen
Zwaar en onheugelijk; ik loop beneden.
Sinds gistren is het een leven geleden
Dat de zomer verdween.

Ik denk aan al wat heerste en ziende blind
Wervelend her, der, werd uiteengedwereld:
De woestheid en de moeheid dezer wereld,
Aan eeuwen, aan de wind,

Steden en tronen die niet meer bestaan,
Aan koningen, die uit een westwaarts vluchten
Omzagen naar een brandgloed in de luchten,
Puinen, de wilde maan,

Die boven 't onheil uitwaait en verdwijnt,
Aan het teloorgaan, vreemd, gelijk de wolken
En spoorloos, van de droombevlogen volken,
Aan der werelden eind –

Dat eind ook, dat zich nu voorzeggen laat:
Een bleek, elkander overweer aanklagen
Van deze menigten in hun versagen
Onder de in aantocht blinkende voorvlagen
Van einde's dageraad...

En aan een oud verhaal, dat ik nog weet
Van haar en mij...
aan liefde en dood en dromen...
Ons allen op het noodlot meegenomen
Van de sombere planeet.

Adriaan Roland Holst (1888-1976)

Uit: *De Wilde Kim*, 1925

Jules Dupré (1811–1889),
Herfst, circa 1865,
olieverf op doek,
Museum Mesdag, Den Haag

Koorts-deun

't Is triestig dat het regent in de herfst,
dat het moe regent in de herfst, daar buiten.
-En wat de bloemen wégen in de herfst;
-en de oude regen lekkend langs de ruiten...

Zwaai-stil staan grauwe bomen in het grijs,
De goede sidder-bomen, ritsel-wenend;
-en 't is de wind, en 't is een lamme wijs
van kreun-gezag in snakke tonen stenend...

-Nu moest me komen de oude dreutel-tred;
nu moest me 't oude vreê-beeldje gaan komen,
mijn grijs goed troost-moedertje om 't diepe bed
waar zich de warme koorts een licht dierf dromen,
en 't wegend wee in lede tranen berst...

... 't Is triestig dat mijn droefheid tháns moest komen,
en lomen in 't atone van de bomen;
-'t Is triestig dat het regent in de herfst...

Karel van den Woestijne (1878-1927)

Uit: *Lyriek*, 1, 1928

Camille Corot (1796-1875),
Zonsopkomst, circa 1870,
olieverf op doek,
Museum Mesdag, Den Haag

Winterval op zee

Onder vermanende bladerval,
Door het weemoedig mispelrood,
Langs de vergrijzende waterval,
De zwarte heesters huivrend en bloot,
Brengt de herfst langs zachte omwegen,
In droefnis stijgende voortekenen,
Ons tot de winter, de zomer ter dood.

Op de zee, zonder bossen en dalen,
Is herfst een machtloze geest in het ruim,
Die door de wolken mag dolen en klagen,
Maar zich nergens kan openbaren.
De groene golven vol drift en schuim
Worden in één nacht grauwer en stroever
Dan barre heuvlen en dragen ijs
In zware schotsen naar de oever,
Tot de wolken weerbarstig grijs.

De schippers die uit hun zuidlijke tochten
De doortocht naar het Noorden zochten,
De zomer meevoerend in hun boot,
Ervaren, verrast door de wervelingen
Die hen omsingelen en snerpend doordringen,
De koude plotseling als de dood.

J.J. Slauerhoff (1898-1936)

Uit: *Oost-Azië*, 1928

Hendrik Willem Mesdag (1831-1915),
In gevaar, circa 1895,
olieverf op doek,
Museum Mesdag, Den Haag

Mist

Mist hing om boom en over struik en stad,
Grauw neevlend voor het oog, dat uitzicht wou
En, opgesloten, stiet op dempend nauw
Van weg of straat, die kleur noch diepte had.

Nacht werd verrast door windestille kou
Die nevel steef tot rijp kristallenbad,
En sloot om takje en hek en draad een schat
Van zilvergans in fijne ijzelbouw.

Zo weefde mist een toverige tooi,
Te zwaar voor oude tak of draadgespan
Bezwijkend onder last van zoveel mooi.

Een andre nacht verbrak die vorstenban;
De nevel grauwde in natte morgendooi,
En, droomontgoucheld, schreide er zachtjes van.

Is. P. de Vooy (1875-1955)

Uit: *Achter de taak*, 1928

Jan Hendrik (Hendrik Johannes) Weissenbruch (1824–1903),
Kanaal in het maanlicht, 1880–1889,
aquarel en gouache,
Museum Mesdag, Den Haag

Najaarsmist

Het landschap dat, nu stilte en avond dalen,
In lage, lichte nevelen verdwijnt,
Is als de hemel, waar de herfstmaan schijnt
Door de wolken heen, waarachter sterren stralen.

De duistere hoeven, door het land verspreid,
En langs de koude weg de lege bomen,
Gaan in de mist te loor. De harten stromen
Vol van najaar en zijn eenzaamheid.

J.C. Bloem (1887-1966)

Uit: *Media Vita*, 1931

Piet Mondriaan (1872-1944),
Boerderij Geinrust in de nevel, 1906,
olieverf op doek,
Gemeentemuseum, Den Haag

November

Het regent en het is november
Weer keert het najaar en belaagt
Het hart, dat droef, maar steeds gewender,
Zijn heimelijke pijnen draagt.

En in de kamer, waar gelaten
Het daaglijks leven wordt verricht,
Schijnt uit de troosteloze straten
Een ongekleurd namiddaglicht.

De jaren gaan zoals zij gingen,
Er is allengs geen onderscheid
Meer tussen dove herinneringen
En wat geleefd wordt en verbeid.

Verloren zijn de prille wegen
Om te ontkomen aan de tijd;
Altijd november, altijd regen,
Altijd dit lege hart, altijd.

J.C. Bloem (1887-1966)

Uit: *Media Vita*, 1931

George Hendrik Breitner (1857–1923),
Het Rokin te Amsterdam bij regen, 1890,
olieverf op doek,
Gemeentemuseum, Den Haag

Doodgaan

De bomen dorren in het laat seizoen,
En wachten roerloos de nabije winter...
Wat is dat alles stil, doodstil... ik vind er
Mijn eigen leven in, dat heen gaat spoên.
Ach, 'k had zo graag heel, héél veel willen doen,
Wat Verzen en wat Liefde, -- want wie mint er
Te sterven zonder dees? Maar wie ook wint er
Ter wereld iets door klagen of door woên?
Ik ga dan stil, tevreden en gedwee,
En neem geen ding uit al dat Leven meê
Dan dees gedachte, gonzende in mij om:
Men moet niet van het lieve Dood-zijn ijzen:
De dode bloemen keren niet weêrom,
Maar ik zal heerlijk in mijn Vers herrijzen.

Willem Kloos (1859-1938)

Uit: *Verzen*, xxii, 1894

Théodore Rousseau (1812-1867),
De gespleten boom bij Carrefour de l'Épine, 1852,
olieverf op doek,
Museum Mesdag, Den Haag

Najaarsdronk

Nu is de herberg aan het strand
Zo donker als de dagen zijn.
Voor één gast wordt geen lamp ontbrand,
Maar neem de laatste beker wijn
Van zomers kostelijk restant.

De wijn blijft elk jaargetijde rood
De zee wordt ieder najaar grijs:
Beware uw hart zich in nood
Der nedergaande levensreis.
Beware uw ziel zich in de dood!

Anton van Duinkerken (1903-1968)
(W.J.M.A. Asselbergs)

Uit: *Hart van Brabant*, 1936

Alexander Gabriël Decamps (1803–1860),
De waakhonden, circa 1829,
olieverf op doek,
Museum Mesdag, Den Haag

Herfst

Ik kon het in huis niet uithouden.
't Laatste lief stelde mij teleur
Evenzeer als het eerste.
Ik ging op 't terras uitzien op de wouden
Trachtte mij te troosten met de allereerste
Bloemen en de allerbedwelmendste geur.

Maar 't was later seizoen dan ik dacht; de koude
Bergwind trok dampen over de dalen,
Grijs werd alle kleur.
Ik dacht dat ik nooit meer van ene zou houden
En zag beneên door een nevelscheur
Het rood van de laatste mispels valen.

J.J. Slauerhoff (1898–1936)

Uit: *Al dwalend*, ongebundelde gedichten, 1947

Leo Gestel (1881–1941),
Herfst, 1911,
olieverf op doek,
Gemeentemuseum, Den Haag

Biografieën schilders

Floris Arntzenius

Soerabaja (Ned. Indië) 1864 – 1925 Den Haag

In 1875 werd Arntzenius naar Nederland gestuurd om zijn middelbare school te voltooien. Hij kwam uit een kunstliefhebbende familie en zijn keuze om kunstschilder te worden, werd vrijwel meteen geaccepteerd. Hij studeerde aan de academies van Amsterdam en Antwerpen. In 1892 verhuisde hij naar het kalme Den Haag, waar hij zich meer thuis voelde dan in het moderne hectische Amsterdam. In de Hofstad schilderde hij aanvankelijk landschappen in de stijl van de Haagse School, maar al snel bekeerde hij zich tot een moderner onderwerp, het stadsgezicht. Zijn drukke straten met hun verkeer, winkels en cafés behoren eerder tot de onderwerpen van de Amsterdamse schilders Isaac Israëls (1865–1934) en G.H. Breitner (zie elders in dit boekje). Regen en grauwe luchten hadden de voorkeur van Arntzenius: ‘Grijs weer, ik kon het niet beter treffen’, schreef de kunstenaar in 1905 aan zijn vrouw.

Spuistraat in de regen, 1919

Olieverf op doek, Haags Historisch Museum, Den Haag

Arntzenius is het meest bekend geworden om zijn schilderijen en aquarellen van Haagse regenachtige straten. Bij hem kan de vraag ‘Wat voor weer zal het zijn in Den Haag?’ altijd met ‘nat en bewolkt’ worden beantwoord. Toch zijn het prachtige werken, waarin de kunstenaar de sfeer in de regenachtige stadsgezichten juist weet te treffen. Zijn schilderij ‘Spuistraat in de regen’ is één van de mooiste. In de nauwe Spuistraat glimmen de straten van de regen en waaien de rokken van de vrouwen op in de wind.

Opvallend is het dravende witte paard dat recht op de beschouwer afkomt. Het lijkt haast onmogelijk dat dit goed zal gaan in de nauwe straat.

Johannes Warnardus Bilders

Utrecht 1811 – 1890 Oosterbeek

Bilders kreeg zijn eerste lessen in de schilderkunst van de romantische dieren- en landschapsschilder J.L.Jonxis (1789 – 1867) te Utrecht. Hij besloot echter dat hij direct naar de natuur wilde werken en vertrok naar Oosterbeek, nabij Arnhem. De natuur in de omgeving van het dorp trok velen aan vanwege het afwisselende karakter. Naast heuvels met bos waren er ook vlakke gedeelten en uiterwaarden bij de rivier de Rijn. Gelijk de Franse schilders uit de school van Barbizon, vormden Bilders met zijn getalenteerde zoon Gerard (1838 – 1865) een eigen kunstenaarsdorp in Oosterbeek, dat later ook wel het Hollands Barbizon zou worden genoemd. Vrijwel alle meesters van de Haagse School verbleven voor lange of korte tijd in het dorp om naar de natuur te schilderen. Hoewel Gerard Bilders als een van de belangrijkste en invloedrijkste schilders van de Haagse School wordt beschouwd, is zijn vader Johannes algemeen erkend als een van de voorlopers.

In het bos van het landgoed Oorsprong, circa 1857

Olieverf op doek, Museum Mesdag, Den Haag

Het landgoed Oorsprong bij Oosterbeek bestaat vandaag de dag nog maar ten dele onder de naam Laag Oorsprong. In de Tweede Wereldoorlog werd het huis op het landgoed vernietigd bij de hevige gevechten in slag om Arnhem. Het park rond het huis werd vormgegeven door de bekende tuinarchitect Leonard Springer (1855 – 1940), die koos voor een Engelse landschapstuin. Hij trachtte het park een zo natuurlijk mogelijke uitstraling te geven. In de tijd

van Bilders was het park een geliefd wandelgebied. In dit schilderij rust een bezoeker van het park uit op een bankje aan het water onder een boom in prachtige herfstkleuren.

Théophile de Bock

Den Haag 1851 – 1904 Haarlem

De Bock werd ontslagen als ambtenaar bij de spoorwegen omdat hij meer tekende dan dat hij aan het werk was. Hij kreeg lessen van Jacob Maris (1837 – 1839) en Jan Hendrik Weissenbruch (zie elders in dit boekje), waarbij de eerste de meeste invloed op zijn werk had. Naast deze meesters van de Haagse School koesterde De Bock ook veel bewondering voor de Franse schilders van de school van Barbizon, onder wie Camille Corot (zie elders in dit boekje) en Charles Daubigny (1817 – 1878). Zijn tijdgenoten en ook latere critici, onder wie G. Marius en G. Knuttel, beschouwden hem als een redelijke, maar wat saai navorger van de Haagse School. De Bocks grootste verdienste is dan ook de oprichting van de vooruitstrevende kunstenaarsvereniging De Haagsche Kunstkring, die bekend werd om zijn toonaangevende tentoonstellingen van moderne kunst.

Onweer, 1881

Olieverf op doek, Museum Mesdag, Den Haag

De Bock reisde in 1881 naar Barbizon om daar met eigen ogen de bossen van Fontainebleau te zien die zijn geliefde schilders Corot en Daubigny zo hadden geïnspireerd. Bij zijn terugkomst in Den Haag werd hij gevraagd door Hendrik Willem Mesdag (zie elders in dit boekje) om mee te helpen aan het grote ‘Panorama’ van Scheveningen. Mesdag vroeg De Bock om delen van de lucht en de duinen te schilderen. Dit schilderij is een studie die De Bock aan Mesdag toonde om aan te tonen dat hij de opdracht kon vervullen. De schilder wist de dreigende onweerslucht in

het herfstlandschap in de duinen goed te treffen. Mesdag kocht het werk aan voor zijn verzameling. Vermoedelijk zijn het echter niet de duinen bij Scheveningen maar die van Loosduinen, waar De Bock toentertijd veelvuldig schilderde.

Hippolyte Boulenger

Tournai 1837 – 1874 Tervuren

De Belgische schilder Boulenger werkte aanvankelijk als decorateur te Brussel en studeerde in de avonduren aan de academie in deze stad. Pas toen hij de schilder Camille van Camp (1834 – 1891) ontmoette, besloot hij zich geheel aan de schilderkunst te wijden. Van Camp had in 1859 in Barbizon geschilderd en de meeste Franse kunstenaars daar ontmoet. Hij stelde Boulenger voor om in de bossen van Tervuren naar de natuur te gaan schilderen, gelijk de Franse meesters Corot, Daubigny en Rousseau. Boulenger schilderde buiten direct naar de natuur. Zijn schilderijen kenmerken zich door een grote mate van realiteit. Het zijn geen idyllische landschappen. Hij gaf gewoon een stuk bos met soms een open plek weer, schijnbaar zonder enige vorm van bedachte compositie.

In de Ardennen, 1866

Olieverf op doek, Museum Mesdag, Den Haag

Dit schilderij is een goed voorbeeld van Boulengers realistische en wat ruw geschilderde boslandschappen. Vermoedelijk is dit het Forêt de Soignes in de buurt van Tervuren. Het toont een somber, wat melancholisch herfstlandschap tegen de avond, waarbij de stralen van de ondergaande zon nog net het landschap aanraken. Mesdag kocht het werk voor de destijds enorme som van 5.000 gulden en daarmee werd het een van de duurste werken in zijn collectie. Hij was er erg op gesteld en hing het in zijn eigen atelier in plaats van in zijn museum.

George Hendrik Breitner
Rotterdam 1857 – 1923 Amsterdam

De jonge Breitner, zoon van een commissionair in granen te Rotterdam, koesterde al jong de wens om historieschilder te worden. Op aanraden van zijn plaatsgenoot, de bekende schilder en illustrator Charles Rochussen (1814 – 1894), ging Breitner lessen volgen aan de Haagse academie. Hier werd hij in 1876 weggestuurd wegens wangedrag. Hoewel hij de academie waardeerde als een plek waar men goed en vaardig tekenen leerde, stak Breitner naar zijn mening te weinig op voor het maken van schilderijen. Hij kon gelukkig direct aan de slag bij de schilder Hendrik Willem Mesdag (zie elders in dit boekje) bij het schilderen van diens grote Panorama. In 1882 ontmoette Breitner Vincent van Gogh (1853 – 1890) met wie hij geregeld naar buiten trok om naar de natuur te schilderen. Na een kort verblijf in Parijs keerde Breitner in 1885 naar Nederland terug om zich in Amsterdam te vestigen. Hier schilderde en fotografeerde hij het stadsleven in al haar facetten.

Het Rokin te Amsterdam bij regen, 1890
Olieverf op doek, Gemeentemuseum, Den Haag

Breitner wandelde vaak door Amsterdam met een schetsboek of camera in de hand. Ook vervaardigde hij kleine olieverfschetsen op straat. Deze schetsen en foto's gebruikte hij later voor meer voltooide schilderijen die hij vervaardigde op zijn atelier. Deze scène van de koets die over de natte straten van het Rokin rijdt, is waarschijnlijk ook een snelle impressie die mogelijk tot voorstudie diende voor een meer gedetailleerd schilderij. Breitner heeft het Rokin talloze malen geschilderd, in regen en sneeuw, overdag en in de avond. Als geen ander wist hij de drukte van de stad Amsterdam op zijn doeken vast te leggen.

Camille Corot
Parijs 1796 – 1875 Parijs

Corot groeide op in een welgestelde familie die, na enige aarzeling, hem ondersteunde in zijn wens kunstenaar te worden. Na een lange reis door Italië van 1825 tot 1828, keerde hij terug naar Frankrijk. Hij besloot zich te gaan wijden aan de landschapschilderkunst, waarbij hij ernaar streefde zo realistisch mogelijk het landschap weer te geven. Hiermee sloot hij aan bij de opvattingen van onder andere Théodore Rousseau (zie elders in dit boekje) met wie hij samen zomers schilderde in Barbizon. In de winter verbleef Corot in Parijs. Zowel Rousseau als Corot, die pas laat erkenning kregen voor hun werk, worden nu gezien als de eerste schilders van het moderne landschap. In tegenstelling tot de meeste meesters van de school van Barbizon, ontbreekt de menselijke figuur vrijwel nooit in Corots landschappen. De schilder reisde veelvuldig en bezocht in 1854 Nederland.

Zonsopkomst, circa 1870
Olieverf op doek, Museum Mesdag, Den Haag

Een van de eerste biografen van Corot, A. Robout, dateerde dit doek in zijn *L'Oeuvre de Corot* uit 1905 tussen 1870 en 1872 en noemde het een 'gecomponeerd landschap'. Dit zou er op wijzen dat Corot dit landschap in zijn atelier en niet direct naar de natuur heeft geschilderd. Corot bleef volgens eigen zeggen gedurende de roerige tijden van de belegering van Parijs in 1870 en de daaropvolgende opstand van de Commune binnen in zijn atelier hard door werken. Voor de werken die hij in deze periode vervaardigde, maakte hij gebruik van eerder in de natuur geschilderde en getekende schetsen. 'Zonsopkomst' is onvoltooid en er is goed te zien hoe Corot nog bezig is de compositie te veranderen. Zo besloeg de kruin van de boom in een eerdere

fase meer ruimte in de lucht. De jarenlange ervaring van het schilderen naar de natuur gaf Corot echter de kans deze sfeervolle morgen in een vroege herfst juist te treffen.

Gustave Courbet
Ornans 1819 – 1877 La Tour-de-Peilz

Courbet werd geboren in een redelijk welgestelde familie in de kleine stad Ornans in de Franche-Comté. Zijn vader stuurde hem naar Parijs om rechten te gaan studeren, maar Courbet had andere plannen en ging tekenlessen bijwonen aan de Académie Suisse. Dit was een instituut zonder echte leraren en later beweerde Courbet dan ook dat hij autodidact was. In 1846 bezocht Courbet Nederland op verzoek van de kunsthandelaar H.J. van Wisselingh. Zijn schilderijen hadden weinig succes in Parijs en werden geweigerd door de Salon. Courbet keerde terug naar zijn geliefde Franche-Comté, waar hij tal van onderwerpen vond voor nieuwe schilderijen, waarbij hij het realisme als leidraad nam. Hoewel hij niet altijd zo werd behandeld – Courbet verwierf wel degelijk succes en erkenning met zijn werk – afficheerde hij zich graag als een door de grote stad en haar inwoners onbegrepen lompe boer uit de provincie. Hij veroorzaakte opschudding door enige jaren later zijn eigen, forse expositie naast die van de Salon te organiseren en door in 1870 actief deel te nemen aan de anarchistische Commune. Hiervoor werd hij gevangenzet en later verbannen uit Frankrijk. Courbet wordt gezien als één van de belangrijkste schilders van het Realisme.

Stilleven met appels, 1872
Olieverf op doek, Museum Mesdag, Den Haag

De rode, iets aangetaste appels liggen op de voorgrond voor een boom. Deze wijze van compositie is ook te zien bij Decamps (zie elders in dit boekje). Courbet schilderde

de appels zogenaamd in de gevangenis Ste. Pélagie, waarin hij vast zat na de ineenstorting van de Commune. Hij was echter ziek geworden en verbleef in deze tijd in het ziekenhuis te Neuilly. Hier kwamen zijn vrienden hem bezoeken en op Courbets verzoek brachten zij bloemen en vruchten mee die hij daar kon naschilderen. Door zijn werk te annoteren alsof hij dit in de gevangenis had geschilderd, veroorzaakte Courbet bij het exposeren een rel. Het was natuurlijk niet gepast trots te vermelden dat je in de gevangenis zat. Voor Courbet was het aanstoot geven echter een tweede natuur geworden, getuige de vele keren dat hij met zijn schilderijen het publiek wist te shockeren.

Alexander Gabriël Decamps
Parijs 1803 – 1860 Fontainebleau

Decamps was een eigenzinnige kunstenaar. Hij verzette zich tegen de opleidingen aan de gevestigde academies en beschouwde zichzelf als autodidact. Rond 1826 ontmoette hij onder andere Théodore Rousseau, die Decamps' aversie tegen de academies en hun starre opleidingssysteem deelde. Een jaar later maakte Decamps als één van de eerste kunstenaars een grote reis door het Midden-Oosten. Vanaf 1840 bezocht hij regelmatig Barbizon en zijn oude vriend Rousseau en kocht hij enige jaren later zelfs een huis in Fontainebleau. Naast landschappen legde Decamps zich toe op jachtaferelen en komische scènes.

De waakhonden, circa 1829
Olieverf op doek, Museum Mesdag, Den Haag

In het jaar 1829 vervaardigde Decamps een serie litho's van honden, waarvan één litho veel overeenkomsten vertoont met dit schilderij. De kunstenaar plaatste de honden groot in de voorgrond zodat zij het herfstlandschap met de boerderij domineren. Zo verandert een alledaagse scène op

het erf van een boerderij in een monumentaal portret van de honden. Een dergelijke compositie werd decennia later overgenomen door Gustave Courbet in 1872 (zie elders in dit boekje). Voor het landschap in de achtergrond is Decamps schatplichtig aan de bekende Engelse landschapsschilder John Constable (1776 – 1837). Zijn schilderijen riepen, vanaf hun expositie op de Parijse Salon van 1824, een ware sensatie op bij de Franse schilders door hun schetsmatige, maar bovenal realistische weergave van het landschap.

Johannes Josephus Destree
Brussel 1827 – 1888 Den Haag

Destree begon zijn kunstenaarsloopbaan als leerling van de romantische landschapsschilder Andreas Schelfhout (1787 – 1870) en is zijn hele leven onder diens invloed blijven staan. Vooral zijn strandgezichten zijn duidelijk beïnvloed door soortgelijke scènes van zijn leermeester Schelfhout. Het meest origineel was Destree juist in de onderwerpen die Schelfhout minder ter hand nam zoals panoramische vergezichten en boslandschappen. Destree was een actief lid van de Haagse kunstenaarsvereniging Pulchri en stelde zijn werk met deze vereniging ook in het buitenland tentoon.

Herfst in het Haagse Bos, z.d.
Olieverf op doek, Haags Historisch Museum, Den Haag

Het Haagse Bos lag en ligt nog altijd langs het noordelijk deel van het centrum van de stad. Het is zelfs nu nog mogelijk om vanuit het Centraal Station na het Malieveld het bos te betreden en zo door het groen naar de duinen te lopen. Net als in de tijd van Destree is het een geliefde plek voor amoureuze ontmoetingen: ‘Slenter over de klinkerwegen van het Haagsche Bos en uit de files huurrijtuigjes, stapvoets gaande in beide richtingen, de

gordijntjes zedig omlaag, klinken liefkozingen op die u verbazen.’ Aldus de vader van de bekende kunstcriticus Johan Gram aan het einde van de negentiende eeuw in zijn *Wandelingen door Den Haag en omstreken*, dat voor het eerst werd uitgegeven in een boekje in 1962 onder redactie van Ton Ven. De idyllische plek in het bos met de vijver die Destree schilderde bestaat nog, maar een loslopend hert zul je vandaag de dag niet meer aantreffen.

Jules Dupré
Nantes 1811 – 1889 L’Isle-Adam

Dupré begon zijn loopbaan als decorateur in de porseleinfabriek van zijn vader. Hij ontwikkelde zich als landschapsschilder en wist al op twintigjarige leeftijd een schilderij te exposeren op de Salon. Een Engelse bewonderaar merkte het op en stelde Dupré in staat naar Engeland te reizen. Hier maakte de jonge Fransman kennis met het werk van de vooruitstrevende landschapsschilder John Constable en diens schetsmatige maar realistische weergave van het landschap. Terug in Frankrijk, waar de werken van Constable op de Salon werden geëxposeerd, deelde Dupré zijn bewondering met onder andere de schilder Théodore Rousseau. De schilders sloten een hechte, levenslange vriendschap en schilderden samen, direct naar de natuur, in de bossen nabij Barbizon en de Franse Pyreneeën.

Herfst, circa 1865
Olieverf op doek, Museum Mesdag, Den Haag

Dupré wordt als een van de grootste coloristen onder de Franse landschapsschilders beschouwd. Hij had een voorliefde voor sterkere kleurcontrasten dan de meeste schilders van Barbizon, die een meer tonalistisch palet kozen. Rond 1860 ontwikkelde Dupré een grote

belangstelling voor enigszins dramatische en desolate herfstlandschappen. Het contrast van de donkergrijze en soms zelfs groene lucht tegenover de warme bruine tinten van de bladeren en de grond, maken van dit verlaten en kale landschap toch geen somber schilderij. Net als de eikenboom van Rousseau is dit schilderij meer dan zo maar een herfstlandschap. Het is meer een portret van een kale boom met een afgebroken tak in de voorgrond. Het schilderij in de verzameling van Hendrik Willem Mesdag maakte veel indruk op Nederlandse kunstenaars onder wie Jozef Israëls (1824 – 1911), Vincent van Gogh (1853 – 1890) en Mesdags nichtje, de kunstenaar Barbara van Houten (1862 – 1950), die een ets naar het schilderij van Dupré maakte.

Leo Gestel
Woerden 1881 – 1941 Hilversum

In 1900 trok de uit een kleine provinciestad afkomstige Leendert Gestel voor een schildersopleiding naar Amsterdam. Hij bezocht de Rijksacademie waar hij jaargenoot Jan Sluijters (1881 – 1957) leerde kennen. Samen werden de kunstenaars de spil van een groep vernieuwers, waaronder Piet Mondriaan (zie elders in dit boekje). Vanwege zijn enorme talent werd Leendert door zijn vrienden Leo genoemd, naar de grote Leonardo da Vinci. Gestel keerde zich af van het realisme en koos voor steeds fellere en onrealistische kleuren voor zijn schilderijen. In 1910 exposeerde Gestel voor het eerst een schilderij met een zogenaamd luministisch karakter. Na een bezoek aan Parijs met Sluijters in 1911 begon hij meer de richting van de abstractie, met name het kubisme in te slaan. Een paar jaar later vestigde hij zich in het Noord-Hollandse Bergen, een kunstenaarsdorp vol modernisten die later bekend zouden staan als de Bergense School.

Herfst, 1911
Olieverf op doek, Gemeentemuseum, Den Haag

Van 1909 tot 1911 schilderde Gestel opvallend kleurrijke herfstlandschappen waarbij hij de gele bladeren van een berk centraal in het beeld plaatste. Door de verftoetsen in felle contrasterende kleuren naast elkaar te plaatsen, bereikte Gestel een ongelofelijke kleursensatie op het doek. Met deze schilderijen van een berk in herfsttooi meende Gestel echter alles uit het luminisme gehaald te hebben wat er in zat en was hij bang op een dood spoor te zullen belanden. Met de keuze voor de abstractie en later het kubisme, keerde Gestel terug naar een minder kleurrijk palet. Vooral zijn Bergense jaren kenmerkten zich overwegend door meer gedempte, donkere kleuren.

Willem Adrianus Grondhout
Dinxperlo 1878 – 1934 Den Haag

Grondhout studeerde aan de Haagse academie onder leiding van de kunstenaar en graficus Johannes Josephus Aarts (1871 – 1934). Hij bleef zijn hele leven in Den Haag wonen, maar was veel op reis en verbleef langdurig in Londen, Parijs en Brussel. Naast landschappen specialiseerde hij zich voornamelijk in sfeervolle stadsgezichten. Net als de oudere meester Floris Arntzenius (zie elders in dit boekje), schilderde ook Grondhout veelvuldig verschillende plekken in Den Haag. En net als bij Arntzenius tonen ook zijn beste stadsgezichten regen en slecht weer. Grondhout was actief in het Haagse kunstenaarsleven en gaf jarenlang les aan de Haagse academie.

Herfst op het Lange Voorhout in Den Haag, circa 1900

Olieverf op doek, Haags Historisch Museum, Den Haag

Nog steeds is het Lange Voorhout met de oude huizen aan de ene kant en de wandelpromenade met bomen langs de Hofvijver aan de andere kant één van de meest idyllische straten in Den Haag. Hoewel er zelden nog koetsen rijden, is er voor de rest weinig veranderd. Grondhout staat bekend om zijn atmosferische, in zachte kleuren weergegeven stadsgezichten. Zijn voorkeur ging uit naar regenachtige dagen, zoals ook in dit schilderij te zien is. Het regent weliswaar niet meer, maar de straten lijken nog nat van een pas gevallen bui en weerspiegelen de koetsen.

Brug op de Herengracht te Den Haag, circa 1920

Olieverf op doek, Haags Historisch Museum, Den Haag

Ongeveer twintig jaar later schilderde Grondhout net zo'n scène als in zijn schilderij 'Herfst op het Lange Voorhout in Den Haag', maar dan van de brug op de Herengracht. Ook in dit werk zijn de straten nog nat en weerspiegelen zij de wandelaars. Het regent echter niet, getuige de dichte paraplu die de dame in de voorgrond in haar hand draagt. De Herengracht, die zich in de nabijheid van het Centraal Station bevindt, is vandaag de dag niet veel veranderd ten opzichte van het schilderij van Grondhout.

Frederik Hendrik Kaemmerer

Den Haag 1839 – 1902 Parijs

Kaemmerer studeerde aan de Haagse academie en in het atelier van de schilder Salomon Verveer (1813–1876). De jonge kunstenaar verhuisde al in 1856 naar Parijs, waar hij meer markt zag voor zijn schilderijen. Kaemmerer schilderde namelijk geen realistische landschappen die

in Nederland zo geliefd waren, maar historiserende genrestukken die taferelen uit de periode van het Directoire lieten zien. Het Directoire is de stijlbenaming voor de korte periode 1795 – 1799, waarbij de mode in wanddecoratie en meubels zich vooral manifesteert door toegepaste stijlkenmerken uit de Romeinse oudheid en Egypte. Dit laatste land was erg populair in Frankrijk vanwege de veldtocht van Napoleon naar Egypte in 1799. Hoewel de fotogravures naar de schilderijen van Kaemmerer een zekere populariteit genoten in Nederland, werd zijn kunst hier nauwelijks verkocht.

De bekende kunstkritica G. Marius stelde in de tweede druk van haar overzichtswerk over de Nederlandse negentiende-eeuwse kunst dan ook: 'Wanneer op een kunstbeschuwing nog eens zoo'n geestig Directoire-poppetje voor den dag komt, met de coquette kleurtjes, op der wijze der Italianen naast elkaar gezet, een teekening, waarvan liefhebbers van mooie costuums en van coquette vrouwen niet uitgekeken raken, dan moet men zijn kennis bewonderen, ook al ligt zijn knapheid buiten de grenzen onzer schilderkunst.'

Het Scheveningse strand, circa 1890

Olieverf op doek, Haags Historisch Museum, Den Haag

De vrouwen van Kaemmerer waarover Marius enigszins neerbuigend schreef, zijn hier weinig koket. In dit aardige schilderij lopen ze tegen de harde wind in op een weg door de duinen langs het strand van Scheveningen. De toren van het kerkje in de vissersplaats is achter hen te zien en rechts op het strand liggen de bomschuiten op het droge zand. Het was gebruikelijk voor de gegoede burgerij om een wandeling langs het strand te maken, zoals ook de schilderijen van onder andere Andreas Schelfhout laten zien, maar men koos liever voor een meer zonnige dag dan een herfstachtige middag waarop een harde wind het lopen haast onmogelijk maakte.

Anton Mauve

Zaandam 1838 – 1888 Arnhem

Mauve studeerde bij de landschap- en dierenschilders Pieter Frederik van Os (1808 – 1892) en Wouterus Verschuur (1812 – 1874). Zijn eerste schilderijen van dieren in het landschap staan nog geheel onder invloed van deze romantische schilders. Pas na zijn kennismaking rond 1860 met de schilders Paul Gabriël (1828 – 1903) en de gebroeders Maris en zijn bezoek aan Oosterbeek, bij de schilders Johannes Bilders (zie elders in dit boekje) en diens zoon Gerard, bekeerde Mauve zich tot het realistisch weergeven van de natuur. Onder invloed van met name Willem Maris (1844 – 1910) ontwikkelde Mauve een meer schetsmatige wijze van schilderen die hem beter in staat stelde snel de juiste sfeer en stemming in de natuur te treffen dan de gladde, gedetailleerde en tijdrovende schilderstechniek die hij bij Van Os en Verschuur had geleerd. Vanaf 1865 reisde Mauve veel door Nederland, maar Den Haag bleef zijn basis waar hij actief deelnam aan het kunstenaarsleven. In 1885 ging hij naar het landelijke dorpje Laren, waar hij zich voornamelijk toelagde op het schilderen van de rondtrekkende schaapherders en hun kuddes.

Huiswaarts, circa 1881

Olieverf op paneel, Museum Mesdag, Den Haag

In dit sfeervolle werk schilderde Mauve een ruitser op de rug gezien die over een modderpad naar huis rijdt. De avondlucht in dit herfstlandschap is in heldere tinten weergegeven ondanks de bewolking en wordt subtiel weerspiegeld in de plassen op de grond. Hoewel het vlot geschilderde tafereel anders doet vermoeden, heeft Mauve aardig wat veranderd in deze compositie. Zo waren de benen van het paard aanvankelijk korter en was er aan de kant van de weg rechts nog een tweede boom geschilderd.

Mauve heeft dit paneel ongetwijfeld gebaseerd op zijn studies naar de natuur, maar het doek is waarschijnlijk op zijn atelier gecomponeerd.

Hendrik Willem Mesdag

Groningen 1831 – 1915 Den Haag

Mesdag was de zoon van een bankier te Groningen en trad aanvankelijk in de voetsporen van zijn vader. Hij had een grote voorliefde voor de kunst evenals zijn vrouw Sientje van Houten, met wie hij in 1856 in het huwelijk trad. De erfenis die het echtpaar verwierf na de dood van Sientjes vader stelde hen beiden in staat hun ware passie te volgen en zich te gaan wijden aan de schilderkunst. Na advies van zijn neef, de toen al bekende schilder Lourens Alma Tadema (1836 – 1912), zag Mesdag af van een opleiding aan de academie. Hij ging lessen volgen bij de landschapschilder Willem Roelofs (zie elders in dit boekje). 'Enkel naar de natuur tekenen en schilderen', was diens advies en Mesdag volgde zijn raad op. Na een reis naar zee aan de Duitse kust, bekeerde Mesdag zich tot het schilderen van zeegezichten. Hij verhuisde hiervoor van Brussel naar Den Haag. Zijn eerste grote succes als zeeschilder verwierf hij in 1870 toen hij in Parijs op de Salon een gouden medaille won voor zijn grote doek 'De branding van de Noordzee'. Mesdag werd hierna de bekendste zeeschilder van de Haagse School.

In gevaar, circa 1895

Olieverf op doek, Museum Mesdag, Den Haag

Mesdag huurde een kamer in Hotel Rauch en later in Hotel Zeezicht om de zee en het vissersleven onder elke weersomstandigheid, in elk seizoen te kunnen bestuderen. Hij schilderde hier vaak realistische taferelen die zich voor zijn ogen afspeelden. Vermoedelijk is deze vlot geschilderde scène in december 1895 vervaardigd. In de collectie van het

particulier beheerde Panorama Mesdag is een vrijwel gelijk onderwerp te vinden dat is gedateerd op 6 december 1895. Het vissersleven was niet zonder gevaar en Mesdag wist dat goed weer te geven. De woeste golven spatten tegen het scheepje, waarvan de mast al is afgebroken. Het zeil en de vlag wapperen in de sterke wind.

George Michel *Parijs 1763 – 1843 Parijs*

Michel, volgde, zover nu bekend is, geen echte kunstenaarsopleiding. Zijn biograaf Alfred Sensier noteerde dertig jaar na de dood van de schilder dat Michel zich eerder in de marges van de kunstwereld bewoog dan dat hij een rol speelde als kunstenaar. De schilder had enorme belangstelling voor de Hollandse landschapsschilders uit de zeventiende eeuw. Hij kopieerde, zoals talloze schilders, de meesters in het museum Het Louvre te Parijs. Hij deed dit zo goed dat hij verscheidene kopie-opdrachten kreeg. Michel verwierf hiermee zoveel kennis van de Nederlandse schilders, dat hij werd aangenomen als restaurator in het Louvre. Hij exposeerde zijn eerste eigen werken pas in 1814. In deze schilderijen is duidelijk de invloed aan te wijzen van Nederlandse (landschap)schilders, onder wie Jacob Ruisdael (1628/29 – 1682) en Rembrandt (1606 – 1669). Door hun ogen zag hij het landschap rondom Parijs, dat hij net als zijn voorgangers uit de zeventiende eeuw zo natuurlijk mogelijk wilde weergeven. De school van Barbizon beschouwde Michel als hun voorganger omdat deze brak met de klassieke regels van de in Frankrijk gangbare landschapsschilderkunst.

De molen, z.d. Olieverf op doek, Museum Mesdag, Den Haag

Deze molen, geschilderd in een herfstlandschap, is vermoedelijk de Bute-fin molen die destijds op de heuvel van Montmartre stond. Michel kwam vaak in Montmartre, dat toen nog niet zo bebouwd was en meer een agrarisch gebied genoemd kon worden. De keuze voor de dramatische chiaroscuro is aan Rembrandt ontleend, evenals de pastueuze, vlotte verftoets in lichte kleuren, die het licht lijken te vangen.

Piet Mondriaan *Amersfoort 1872 – 1944 New York*

Mondriaan groeide op in een vrij streng Calvinistisch milieu. Hij kreeg les van zijn vader, die als onderwijzer vrij aardig kon tekenen. Van grotere invloed was Piets oom Frits Mondriaan (1853 – 1932), die landschappen schilderde in de stijl van de Haagse School. Oom Frits nam zijn neef Piet mee naar buiten om direct naar de natuur te leren schilderen. Na het behalen van zijn akten voor leraar tekenen vervolgde Mondriaan in 1892 zijn opleiding aan de Rijksacademie in Amsterdam. Rond 1900 verkeerde Mondriaan in een crisis. Hij keerde zich af van het calvinistische geloof van zijn familie en begon zich te interesseren voor de theosofie en antroposofie. Verder zocht hij naar wegen om een bestaan als kunstenaar op te bouwen. Hierbij schroomde hij niet langs de deuren te gaan om portretopdrachten te verwerven. Na zijn ontmoeting met Jan Toorop (1864 – 1928) en Jan Sluïjters (1881 – 1957) en onder invloed van hun luministische schilderijen, werd het palet van Mondriaan feller van kleur en contrastrijker. Mondriaan koos geheel zijn eigen weg voor een steeds verdergaande abstrahering van de werkelijkheid die uiteindelijk in 1917 leidde tot een volledige abstractie. Hij was één van de

oprichters van de bekende kunstenaarsgroep De Stijl, die de abstractie voorstond. In 1920 verliet Mondriaan Nederland om er nooit weer terug te keren.

Boerderij Geinrust in de nevel, 1906 Olieverf op doek, Gemeentemuseum, Den Haag

In de jaren 1906 – 1907 trok Mondriaan langs de rivier de Gein nabij Abcoude. Een groep van vijftien werken wijdde hij aan de boerderij Geinrust. Deze boerderij stond op een drassig stuk land dat regelmatig onderliep. In een bijna abstracte impressie schilderde Mondriaan deze boerderij in de mist, waarbij de vage contouren van het gebouw worden weerspiegeld in het water van het ondergelopen land. De nevel heeft alle kleuren vervaagd en alleen het groen in de voorgrond wijkt af van de grijstonen in de rest van het schilderij. Mondriaan lijkt het tafereel in één streek op het doek te hebben vastgelegd. Het is een bijzonder vroeg abstract werk dat ook bekend stond onder de traditionele titel ‘Nevel aan de Amstel’.

Willem Roelofs *Amsterdam 1822 – 1897 Berchem*

Roelofs was de oudste zoon van een steenfabrikant, die al op jonge leeftijd zijn talent voor tekenen en schilderen tentoonspreefde. Hij studeerde onder de Haagse landschapsschilder Henrikus van de Sande Bakhuyzen (1795 – 1860) en J.G. Smits (1823 – 1910), schilder van stadsgezichten. In 1847 verhuisde Roelofs naar Brussel, waar hij het klimaat voor de moderne beeldende kunsten beter achtte dan in Den Haag. Vanaf 1851 bracht de schilder drie keer een bezoek aan Barbizon en de bossen van Fontainebleau, waar de Franse landschapsschilders Roelofs voorgoed beïnvloedden. Terug in Brussel begon hij ook direct naar de natuur realistische landschappen

te schilderen. Hoewel hij ook in de omgeving van Brussel werkte, koos Roelofs er toch voor telkens naar Nederland te reizen om daar het Hollandse landschap te bestuderen. Pas in 1887 kwam hij voorgoed naar Nederland. Roelofs is één van de eerste en belangrijkste meesters van de Haagse School.

De regenboog, circa 1874/1875 Olieverf op doek, Gemeentemuseum, Den Haag

Dit schilderij, dat in 1875 voor het eerst werd geëxposeerd op de Nederlandse variant van de Parijse Salon, de tentoonstelling van ‘Levende Meesters’, droeg aanvankelijk de titel: ‘Avondstond van een regenachtigen najaarsdag’. Het is een bijzonder fraai werk dat één van de meest moeilijk weer te geven momenten toont in de natuur, een regenboog na een onweersbui. Dit realistisch getroffen herfstlandschap laat het duidelijkst de invloed zien die Roelofs had ondergaan van de Franse schilders van Barbizon. Naast vergelijkbare werken van Hippolyte Boulenger (zie elders in dit boekje) en Jean François Millet (1814 – 1875) doet het werk ook denken aan de gedurfde landschapsimpressies van John Constable. Millets schilderij ‘Le Printemps’ (Museum Het Louvre, Parijs), waaraan de Fransman van 1868 tot 1874 werkte, komt het dichtst in de buurt van Roelofs regenboog. Het is helaas niet met zekerheid te zeggen of Roelofs het schilderij van Millet heeft gekend.

Théodore Rousseau *Parijs 1812 – 1867 Barbizon*

Hoewel Rousseau les had gehad in de klassieke opvattingen van het schilderen van een landschap, verzette hij zich hier hevig tegen. Voor Rousseau was er maar één juiste manier en dat was direct naar de natuur te schilderen. In navolging van de Nederlandse schilders uit de zeventiende eeuw, wilde hij het landschap realistisch weergeven zonder een

aan regels gebonden compositie. In 1836 trok hij naar de bossen van Fontainebleau. Niet alleen de natuur trok hem aan, ook zag hij zich genoodzaakt de stad Parijs te verlaten wegens een dreigende cholera-epidemie. Rousseau vestigde zich in het dorpje Barbizon. De conventionele kunstcritici hadden weinig waardering voor zijn landschappen en zijn schilderijen werden zo vaak geweigerd door de Salon, dat Rousseau de bijnaam verwierf 'Le grand refusé'. Een aantal kunstenaars sloten zich echter bij Rousseau aan en zo werd de school van Barbizon een feit. De kunstenaars behorend tot deze groep veranderden de wijze van schilderen van een landschap ingrijpend en waren een groot voorbeeld voor onder andere onze schilders van de Haagse School.

De gespleten boom bij Carrefour de l'Épine, 1852
Olieverf op doek, Museum Mesdag, Den Haag

Deze specifieke eikenboom stond op een kruispunt van wegen in het bos van Fontainebleau. Rousseau schilderde een aantal keren het portret van deze eik, waarbij het hier eerder gaat om een 'anatomische studie' van de boom dan om een tot in de puntjes voltooid schilderij. Rousseau was een fervent voorstander van het behoud van het bos in zijn oorspronkelijke staat. Hij verzette zich vanaf 1853 als een van de eerste voorvechters van natuurbehoud tegen houtkap. Hij wist met zijn protesten te bereiken dat een deel van het bos van Fontainebleau tot beschermd natuurgebied werd verklaard. Het schilderij van de grote eik in herfsttooi met de grijze wolkenlucht erachter doet sterk denken aan het werk van Jacob Ruisdael (1628/29 – 1682) en toont aan hoe sterk Rousseau beïnvloed werd door de Hollandse landschapschilders uit de zeventiende eeuw.

Phillipe Sadée
Den Haag 1837 – 1904 Den Haag

Sadée werd opgeleid als historieschilder, maar besloot in 1865 zich verder te bekwamen in de genreschilderkunst. Hij koos voor de academie te Düsseldorf, waar de genreschilderkunst in hoog aanzien stond. Terug in Nederland besloot hij zich voornamelijk toe te leggen op het verbeelden van het vissersleven. Het succes dat sommige Duitse schilders en ook de Nederlandse schilder Jozef Israëls hiermee hadden, was hem niet ontgaan. Sadée koos voor Scheveningen als woonplaats, het vissersdorp dicht bij de stad Den Haag. De schilder werd getroffen door de armoede, de dood en het harde bestaan van de vissers. Toch schilderde hij ook vele minder sociaal-kritische onderwerpen die beter in de markt lagen. Sadée was een begaafd schilder en zijn succes bezorgde hem veel werk. Om aan de grote vraag te kunnen voldoen, bezweek hij voor de verleiding van het te vaak herhalen van succesvolle composities in minder geïnspireerde doeken.

Station Hollands Spoor, Den Haag 1887
Olieverf op doek, Haags Historisch Museum, Den Haag

Naast zijn genreschilderijen van vissers en hun vrouwen, schilderde Sadée ook af en toe een stadsgezicht. In dit werk koos hij voor een regenachtige herfstdag nabij het station Hollands Spoor te Den Haag. De koets staat op de reizigers te wachten, zoals de taxi's vandaag de dag doen. Het is net als nu druk met reizigers rondom het station. Sadée weet in dit voor hem opmerkelijk schetsmatig neergezette doek de donkere herfstmiddag met zijn vlagen wind en regen goed te treffen. In tegenstelling tot zijn vaak wat vlakke en gedetailleerde visserstaferelen, wist Sadée zijn stadsgezichten met meer losheid en verve te schilderen. Hierdoor komen deze werken levendiger over dan de schilderijen waarmee hij bekend is geworden.

Julius van de Sande Bakhuyzen
Den Haag 1835 – 1921 Den Haag

Julius was een leerling van zijn vader, de landschapschilder Hendrikus van de Sande Bakhuyzen (1795 – 1860). Hij studeerde aan de academie van Düsseldorf samen met Ph. Sadée (zie elders in dit boekje) maar specialiseerde zich niet in de genreschilderkunst. Julius koos net als zijn vader voor het landschap. Hij schilderde het liefst landschappen met bomen, naast stadsgezichten. Zijn woonplaats Den Haag was hierbij favoriet. Net als zoveel meesters van de Haagse School reisde hij naar plekken met fraaie, onaangetaste natuur zoals de plassen bij Noorden en het heideland in Drenthe. De laatste provincie werd zelfs zijn tweede thuis, want hij verbleef hier elke zomer en herfst. De kunstenaar verwierf veel succes met zijn omvangrijk oeuvre.

Panorama Zorgvliet, circa 1876
Olieverf op doek, Haags Historisch Museum, Den Haag

Julius van de Sande Bakhuyzen schilderde een aantal panoramische vergezichten waaronder dit gezicht over het voormalige landgoed Zorgvliet uit 1876. Dit landgoed werd verworven door Koning Willem II en zijn echtgenote Anna Paulowna. Het wilde plan van Willem II om er een groot neo-gotisch kasteel te laten bouwen, omringd door meren en zelfs bergen, werd nooit gerealiseerd. Pas lang na de dood van Willem II in 1849 werd er op het landgoed gebouwd. Eerst ontstond een villawijk, waar vandaag de dag veel ambassades te vinden zijn; met de komst van het Vredespaleis in 1913 vond de eerste echt grote bebouwing plaats op Zorgvliet.

Constant Troyon
Sèvres 1810 – 1865 Parijs

Troyons familie werkte al generaties lang als decorateurs van porselein in de bekende Franse porseleinfabrieken van Sèvres. Het wekte geen verbazing dat Constant Troyon aanvankelijk voor dezelfde loopbaan koos. Een kennismaking met de landschapschilders Paul Huet (1803 – 1869) en Jules Dupré (zie elders in dit boekje) en hun realistische opvattingen van het landschap, deden Troyon besluiten kunstschilder te worden. Vanaf 1830 trok hij door Frankrijk op zoek naar fraaie landschappen om te schilderen en tien jaar later verbleef hij enige tijd in Barbizon. In 1847 maakte zijn werk een belangrijke omwenteling door na een reis naar Nederland en België. Onder invloed van de schilderijen van de Nederlandse dierenschilder Paulus Potter (1625 – 1654) besloot ook Troyon zich meer te gaan toeleggen op het schilderen van dieren in zijn landschappen. Hiermee had hij veel succes. De gefortuneerde Troyon wendde zijn geld aan om kunstenaars te ondersteunen, onder wie Jean François Millet en de Nederlandse schilder Johan Bartold Jongkind (1819 – 1891).

Landschap met hooiwagen, z.d.
Olieverf op paneel, Museum Mesdag, Den Haag

Dit kleine olieverfschetsje op paneel (24,5 x 37 cm) is zeer waarschijnlijk direct naar de natuur geschilderd. De maten van het werk zijn zodanig dat het hier vermoedelijk een paneeltje betreft dat gemakkelijk met klemmetjes in de deksel van een schildersdoos is te bevestigen. Deze doos zette de schilder dan op zijn schoot en kon zo gemakkelijk schilderen zonder ezel. Kunstenaars konden eenvoudig op reis gaan met een dergelijke schildersdoos waarin penselen, olieverf in tinnen tubes, een paletje en een paar paneeltjes waren te vervoeren. Het is bekend van Troyon dat hij met

grote snelheid in enkele ogenblikken een dergelijk werk kon schilderen. Deze olieverfschets is waarschijnlijk ook in korte tijd geschilderd, getuige de vlotte penseelstreken en de verf die op sommige plaatsen in elkaar overvloeit omdat de kunstenaar zich geen tijd heeft gegund deze te laten drogen.

Jan Hendrik (Hendrik Johannes) Weissenbruch
Den Haag 1824 – 1903 Den Haag

Weissenbruch werd geboren in een bijzonder kunstzinnige familie. Zijn vader Johannes combineerde het vak van kok met dat van restaurateur en zijn neven Jan (1822 – 1880) en Frederik Hendrik (1828 – 1887) waren begenadigde kunstenaars, de eerste in het schilderen van stadsgezichten, de laatste in het lithograferen. Jan Hendrik volgde de Haagse academie en werkte vermoedelijk ook nog op de ateliers van B.J. van Hove (1790 – 1880), een schilder van stadsgezichten, en bij de bekende romantische schilder Andreas Schelfhout (1787 – 1870). Zijn vroege werken stonden onder invloed van Schelfhout. Net als deze oudere meester werkte Weissenbruch het liefst buiten in de natuur: ‘De natuur heeft me altijd geweldig aangegrepen. Geweldig! Ik was een gezonde, stevige, vroolijke jongen [...] en maakte graag groote wandelingen om en in Den Haag.’ De kunstenaar wist in zijn schilderijen en bovenal in zijn aquarellen de natuur in al haar facetten, in alle weersomstandigheden te treffen.

Plas bij Noorden (Nieuwkoopse plassen), z.d.,
Olieverf op doek op paneel, Gemeentemuseum, Den Haag

Weissenbruch was een van de meesters van de Haagse School die de adem van de natuur in zijn werken wist over te brengen. Net als andere meesters had hij een grote voorliefde voor de schilderachtige plassen bij het dorpje Noorden. Hier schilderde hij dit vroege herfstlandschap bij

avond. De zon, bron van licht, is als in zoveel werken van Weissenbruch prachtig verborgen achter de wolken en de boerderij. Net als voor vele schilders van de Haagse School waren de Franse meesters van de school van Barbizon een lichtend voorbeeld voor Weissenbruch. Met name voor de schilder Charles Daubigny, wiens werken hij onder meer kende van tentoonstellingen en uit de collectie van zijn vriend Hendrik Willem Mesdag te Den Haag, had Jan Hendrik een grote voorkeur. In dit schilderij is hij voor de sfeervolle behandeling van licht en landschap enigszins schatplichtig aan Daubigny.

Kanaal in het maanlicht, 1880-1889,
Aquarel en gouache, Museum Mesdag, Den Haag

In deze aquarel weet Weissenbruch heel subtiel met oranje gouache enkele lichteffecten te geven in de stemmig grijze en bruine tinten weergegeven scène van het schip op het water. Als geen ander wist Weissenbruch de Hollandse hoge luchten en hun weerspiegeling in het water weer te geven. De centraal geplaatste grote donkere wolk in de lucht is een element in zijn composities die de schilder pas na 1880 veelvuldig toepaste. Hendrik Willem Mesdag exposeerde dit werk uit zijn verzameling in 1889 te Antwerpen op de Exposition Universelle, dus kan de aquarel gedateerd worden tussen 1880 en 1889.

Biografieën dichters

Theo van Ameide
Ameide 1877 – 1955 Den Haag

Theo van Ameide was het pseudoniem van Johan Hendrik Labberton die zijn dichtersnaam ontleende aan zijn geboortestad Ameide in Zuid-Holland. Van Ameide was filosoof en hoogleraar te Gent. Hij werkte mee aan het periodiek *De Beweging*, een algemeen maantijdschrift voor letteren, wetenschap en staatkunde dat verscheen tussen 1905 en 1919. Het tijdschrift, dat werd opgericht door één van de bekendste schrijvers van de beweging der Tachtigers, Albert Verwey (1865 – 1937), was vooral belangrijk doordat het jonge dichters, onder wie J.C. Bloem, de mogelijkheid tot publiceren bood.

Samuel Johannes van den Bergh
Den Haag 1814 – 1868 Den Haag

De Haagse drogist en dichter Van den Bergh is een van de minder bekende romantische dichters van ons land. Hij schreef af en toe een bijdrage voor het tijdschrift *De Gids* dat in 1837 door Everhardus Johannes Potgieter (1808 – 1875) werd opgericht. De werken van Van den Bergh werden niet altijd gewaardeerd en tegen het einde van zijn leven, in 1864, maakte de bekende schrijver en criticus Conrad Busken Huet (1826 – 1886) in diezelfde *Gids* korte metten met de publicaties van Van den Bergh, die hij typeerde als slappe aftreksels van de chauvinistische geschriften van Hendrik Tollens (1780 – 1856) en Jan Frederik Helmers (1761 – 1813), schrijvers die toentertijd werden beschouwd als zeer ouderwets.

Jacques Cornelis Bloem
Oudshoorn 1887 – 1966 Kalenberg

J.C. Bloem studeerde rechten en werkte tot 1946 als griffier bij het kantongerecht van Amsterdam. Hij publiceerde in het tijdschrift *De Beweging*. Zijn werk wordt getypeerd door een melancholiek beschouwen van het leed der wereld. Bloem trok dit zich persoonlijk aan en leek hieronder steeds meer te lijden. In zijn gedichten trachtte hij deze gevoelens met een steeds grotere eenvoud te beschrijven. Zelf formuleerde hij het in een interview van 1947 als volgt: ‘Schoonheid en geluk, hoe begerenswaardig ik ze ook vind, zijn voor mij niet de essentiële dingen van het leven, maar leed en zonde.’ Zijn gedichten kenmerken zich door een grote helderheid en soberheid.

Hein Boeken
Amsterdam 1861 – 1933 Amsterdam

Boeken, leraar klassieke talen, raakte bevriend met de dichter van de Tachtigers Willem Kloos (zie elders). De laatste was van grote invloed op zijn dichtkunst, maar Boekens poëzie blijft beduidend achter in niveau bij Kloos. Boeken was mederedacteur van *De Nieuwe Gids*, het tijdschrift van de Tachtigers waarin zij een lans braken voor een nieuwe opvatting van kunst, literatuur en kunstkritiek (zie ook bij Willem Kloos).

Pieter Cornelis Boutens
Middelburg 1870 – 1943 Den Haag

Boutens debuteerde in 1898 met de bundel *Verzen*. Onder invloed van de filosofie van Plato (Boutens was doctorandus in de klassieke talen) ontwikkelde hij een meer wijsgerige poëzie. Voor Boutens was de schoonheid op aarde slechts een enkele keer voor een groepje uitverkorenen

waarneembaar. Deze schoonheid was echter een flauw aftreksel van de sublieme schoonheid die in het hiernamaals op de mens wachtte. Dit hiernamaals kon enkel via de Liefde bereikt worden. Schoonheid stond voor Boutens dan ook gelijk aan Liefde. De dood was geen einde dat men moest vrezen, maar een poort naar deze eeuwige schoonheid. Verder was Boutens een uitstekende vertaler van onder meer Plato en Homerus. Hij was van grote invloed op Adriaan Roland Holst en J.C. Bloem (zie elders).

Theofiel Coopman

Gent 1852 – 1915 Schaarbeek

De Vlaming Coopman is vooral bekend door zijn liederen waaronder het bekende ‘Mijn Vlaanderen heb ik hartelijk lief’. Zoals de titel al doet vermoeden, maakte Coopman zich sterk voor de Vlaamse taal en geschiedenis. Hiermee sloot hij aan bij de generatie voor hem die bekend staat als de Vlaamse Beweging, met Hendrik Consience (1812 – 1883) en de latere Guido Gezelle (1830 – 1899). Coopman schreef in 1910 een groot overzicht van de Vlaamse letterkunde.

Anton van Duinkerken

Bergen op Zoom 1903 – 1968 Nijmegen

Anton van Duinkerken is het pseudoniem van de Brabander W.J.M.A. Asselbergs. Deze hoogleraar combineerde een eruditie met een typisch Brabantse levenslust. Hij was jarenlang redacteur van tijdschrift *De Gemeenschap* dat zich sterk maakte voor het uitdragen van de katholieke emancipatie ook buiten de eigen kring (1925-1941). Daarnaast gaf het tijdschrift ruimte voor discussie en was het een plaats waar jonge schrijvers van alle gezindten konden publiceren, zoals Jan Slauerhoff (zie elders). Van Duinkerken werd gezien als een moderne woordvoerder voor jonge katholieken en kende een grote populariteit.

Petrus Augustus de Génestet

Amsterdam 1829 – 1861 Roozendaal

De Génestets leven stond in het teken van verlies. Hij verloor al vroeg zijn ouders en na een kort maar gelukkig huwelijk verloor hij zijn vrouw en zoontje aan tuberculose. Zijn toch al zwak gestel kreeg een dusdanig grote shock dat hij zijn beroep als remonstrants predikant moest neerleggen. Twee jaar later stierf hij aan dezelfde ziekte. De Génestet trachtte zijn melancholie te verbijten: ‘Ik schater vaker omdat ik niet wil schreien,’ schreef hij aan zijn verloofde. Naast zijn serieuze gedichten schreef hij ook geestige verhalen en het befaamde spotgedicht op ons Nederlands klimaat ‘Boutade’ uit 1851.

Guido Gezelle

Brugge 1830 – 1899 Brugge

Het werk van de Vlaamse priester Gezelle is één grote lofzang op de natuur als werk van God. Naast de natuur liet hij zich nog inspireren door het Vlaamse volk en diens geschiedenis. Hij gebruikte naast zijn eigen taal van West-Vlaanderen ook bewust oud-Vlaamse woorden in zijn expressieve gedichten. Hij was zeer populair, mede ook door zijn anti-Franse houding en lak aan regels. Hierdoor kwam hij herhaaldelijk in de problemen. Nog altijd is zijn werk zeer geliefd en in zijn geboortehuis te Brugge is tegenwoordig een aan Gezelle gewijd museum.

Henricus Zacharias Alexander Gutteling

Wonosobo (Ned. Indië) 1884 – 1910 Driebergen

Gutteling leerde Albert Verwey in Noordwijk kennen toen zijn moeder met haar gezin in 1896 naar de kustplaats trok. Verwey werd niet alleen een leermeester van de jonge Gutteling, maar verzorgde ook na diens vroege dood de

uitgave van zijn dichtbundel *Doorgloeide wolken* (1911). Een nauwe verbondenheid met en bewondering voor Verwey doet zijn invloed gelden in het werk van Gutteling. Al tijdens zijn studie aan de universiteit van Amsterdam, waar hij de studie rechten volgde, manifesteerde zich dezelfde ziekte waaraan zijn vader was overleden. Deze tuberculose dwong hem met zijn studie te stoppen maar weerhield hem er niet van in 1906 in het huwelijk te treden. Vier jaar later, op zesentwintigjarige leeftijd stierf Gutteling.

Willem Kloos

Amsterdam 1859 – 1938 Den Haag

Willem Kloos is de leidende figuur van de Tachtigers. In de literatuur streefden Kloos en de zijnen naar het uitdrukken van hun visuele indrukken. Ze vergeleken zich met beeldende kunstenaars. Waar deze de stemming in de natuur, het spel van licht en water, met verf weergaven, trachtten de Tachtigers dit met woorden te doen, waarbij men veelvuldig gebruik maakte van het beschrijvende, bijvoeglijke naamwoord om de juiste sfeer te typeren. En mocht de bestaande taal daartoe niet toereikend zijn, dan verzonnen ze eenvoudig nieuwe woorden. Kloos schreef zijn poëzie en artikelen met een voor Nederland ongekeende passie. Alles stond voor hem in het teken van het dienen van de Schoonheid. Rond 1893 ging het erg slecht met Kloos. Hij was altijd al een stevige drinker, maar in deze tijd kreeg hij echt problemen en verloor hij zijn oude vrienden door zijn drankzucht en groeiende argwaan. Dankzij een huwelijk met schrijfster Jeanne Reyneke hervond Kloos zijn rust en hij publiceerde nog vele gedichten onder de verzameltitle *Binnengedachten*, maar de passie van vroeger was verdwenen.

Jan Hendrik Leopold

Den Bosch 1865 – 1925 Rotterdam

Leopold was evenals P.C. Boutens classicus, maar in Leopolds poëzie is tevens een grote invloed van de Perzische schrijver Omar Khayyam (11de – 12de eeuw) waarneembaar. Hij vertaalde in prachtige verzen de kwatrijnen van deze oosterse dichter. Mede door zijn doofheid leidde Leopold een kluzenaarsbestaan. Zijn gedichten laten zien hoezeer hij leed onder dit isolement. Leopold hunkerde aanvankelijk naar contact met zijn medemens, maar later kreeg zijn gedwongen eenzaamheid een meer zelfverkozen karakter. In zijn bekendste gedicht ‘Cheops’ uit 1915 komt dit goed naar voren. De ziel van de farao Cheops zweeft in eerste instantie met het leger van de gestorvenen door de ruimte, maar in de buurt van Egypte zondert hij zich af en trekt zijn ziel zich in eenzaamheid terug in zijn sarcofaag. Het oeuvre van Leopold is niet groot en het meeste bleef onvoltooid.

Johannes van 't Lindenhout jr.

Neerbosch 1893 – 1916 Nijmegen

Van 't Lindenhout studeerde rechten aan de universiteit van Amsterdam. Hij schreef al op jonge leeftijd in verschillende studentenbladen en in het tijdschrift *De Beweging* (zie ook Theo van Ameide). Hij gebruikte hiervoor een keur aan verschillende pseudoniemen. De schuilnaam J. Berkel werd op verzoek van Van 't Lindenhout verzonnen door Albert Verwey. Hij werd tijdens de mobilisatie tijdens de Eerste Wereldoorlog opgeroepen en hoewel Nederland neutraal bleef tijdens deze oorlog stierf Van 't Lindenhout in 1916. Zijn vader gaf in 1918 zijn gedichten in een kleine oplage uit onder de titel *Nagelaten verzen*.

Jacques Perk

Dordrecht 1859 – 1881 Amsterdam

De vroeg gestorven Perk is de voorloper van de beweging van Tachtig. Zijn vergoddelijkijking van de schoonheid, zijn liefde voor de natuur en zijn zelfbewustzijn als dichter komen tot uiting in zijn sonnettencyclus Mathilde. De dichter wordt in dit werk heen en weer geslingerd tussen zijn grote bewondering voor de schoonheid van Mathilde en zijn gevoel van een te grote afhankelijkheid aan haar. Hij besluit te gaan zwerven door de natuur om met zichzelf in het reine te komen. Na deze tocht keert hij uiteindelijk gelouterd en gesterkt terug naar zijn geliefde en aanvaardt zijn lot. Hoewel er een echte Mathilde heeft bestaan, was Perks band met haar veel minder sterk dan de poëzie doet vermoeden. Er wordt eerder aangenomen dat hij homoseksuele gevoelens koesterde voor zijn grote vriend Willem Kloos, welke tot uiting kwamen in het gedicht Iris (1881).

Adriaan Roland Holst

Amsterdam 1888 – 1976 Bergen

De poëzie van Adriaan Roland Holst is vol eigen symboliek en niet zo eenvoudig te doorgronden. Gelukkig schreef hij in 1925 zelf een soort verklaring getiteld 'De Afspraak'. Hier verhaalt hij over de vreemde deling die in de dichter het verlangen oproept van heimwee naar een ander leven dat in contrast staat met het alledaagse. Het is een leven zoals dat wordt beschreven in mythen en sagen. Hoewel de dichter telkens terugkeert naar het gewone leven van alledag, gedreven door menselijke begeertes, is die andere wereld de ware voor hem. Het is een wereld zonder besef van tijd en ruimte, waarnaar de dichter altijd zal vluchten. Naast poëzie schreef Roland Holst verscheidene verhalen

die dezelfde thematiek bevatten: 'De dood van Cuchulainn' (1916) en 'Deirdre en de zonen van Usnach' (1920).

Hélène Swarth

Amsterdam 1859 – 1941 Velp

De dichteres Swarth dichtte aanvankelijk in het Frans maar ging over op haar moederstaal. Een onvervulde liefde en de natuur zijn de twee hoofdmotieven in talloze sonnetten van haar hand. Swarth schreef veelvuldig in *De Nieuwe Gids*. Hoewel een zekere monotonie optrad in haar werk en een deel van haar poëzie nu een wat overdreven indruk maakt, heeft zij een aantal bijzonder mooie gedichten geschreven. Haar poëzie werd na de publicatie van de bundel *Sneeuwvlokken* (1888) door Kloos omschreven als 'het zingende hart in onze letterkunde'.

Jan Jacob Slauerhoff

Leeuwarden 1898 – 1936 Hilversum

Slauerhoff wordt tot de *poètes maudits* gerekend, de gedoemde dichters, wier leven een hel is waaraan zij niet kunnen ontsnappen. Alsof er een vloek op hen rust. De romanticus Slauerhoff trachtte letterlijk en figuurlijk aan zijn noodlot te ontsnappen. Hij was van beroep scheepsarts en zwierf over de wereld. In zijn gedichten vluchtte hij niet naar een andere, meer aangename wereld zoals Adriaan Roland Holst. De onvrede met zijn leven en eigen tijd dreef hem juist naar onherbergzame oorden (oerwouden, woeste landschappen) en onder piraten en buitenstaanders. Heel af en toe vindt hij rust in het vredige Friesland van zijn jeugd, maar dit is altijd van korte duur. In het jaar van zijn dood schreef Slauerhoff in het gedicht 'Het Einde': 'Naar 't verre, vaste bruine land... Nu weet ik: nergens vind ik vree, op aarde niet en niet op zee. Pas aan die laatste smalle ree van hout in zand.' (1936)

Volker

1867 – 1931

Over deze dichter is maar heel weinig bekend. Volker was het pseudoniem van Pieter Willem de Koning. Hij publiceerde twee bundels: *Verzen, Liederen en Sonnetten* in 1909 bij de uitgever P.N. van Kampen en *Verzamelde Lyriek* in 1919. Zijn gedichten bevatten eenvoudige beschrijvende sfeerbeelden van de natuur en stad.

Isaac Pieter de Vooyo

Gouda 1875 – 1955 Velp

De Vooyo behoorde tot de kring van Albert Verwey en het tijdschrift *De Beweging*. Naast zijn eigen gedichten schreef hij kundig over de dichtkunst van Verwey. Hij was van beroep arbeidsinspecteur en publiceerde de bundel *Achter de Taak* in 1928. Er is verder niet veel over deze dichter bekend.

Jacqueline van der Waals

Den Haag 1868 – 1922 Amsterdam

Van der Waals werkte als lerares. Haar gedichten vallen op door hun grote eenvoud en toegankelijkheid. Haar blijmoedige vroomheid gaat gepaard met een zekere speelsheid. Dit heeft zij gemeen met Guido Gezelle, zij het dat zij uit de protestantse hoek komt. Ze publiceerde een aantal bundels, van haar debuut *Verzen* uit 1900 tot de bundel *Laatste Verzen* in het jaar van haar dood in 1922.

Karel van de Woestijne

Gent 1878 – 1929 Zwijnaarde

Van de Woestijne behoort samen met de oudere Guido Gezelle en Paul van Ostaijen (1896 – 1928) van de generatie na hem, tot de grootste dichters van Vlaanderen in de negentiende eeuw. Hij studeerde Germaanse filologie (cultuur en letterkunde) aan de universiteit in Gent en was een vroegrijpe, in zichzelf gekeerde intellectueel. Zijn poëzie kenmerkt zich door de strijd tussen de zinnen en de geest: 'de ziel rouwt om wat het lijf verblijdt.' In de bundel *De modderen man* uit 1920 is deze problematiek in drie thema's gevat: De liefde van de dichter tot de vrouw, waarbij de zinnelijke liefde gepaard gaat met gevoelens van schuld en eenzaamheid, de verhouding dichter-natuur, waarbij hij het eigen gevoelsleven aan de hand van de natuur beschrijft. Hierbij kiest Van de Woestijne voornamelijk voor beelden van nacht en herfst. Tenslotte beschrijft hij de verhouding van de dichter en de dood. De natuur is voor Van de Woestijne geen wonderbaarlijke schepping van God, zoals bij Gezelle, maar eerder een voortwoekerende vegetatie die contant afsterft. Het werk van Van de Woestijne kenmerkt zich door een gevoel van levensmoedigheid. Karel was de broer van de bekende schilder Gustave van de Woestijne (1881 – 1947). Samen met zijn broer woonde hij enige tijd in het kunstenaarsdorp St. Martens-Latem.

Verder lezen en opzoeken

M. Gessel, I. Oud en W. van der Velden, *In het voetspoor van Mondriaan en Olie. Wandelen en fietsen langs het Gein*, Bussum 2005

M. Josephus Jitta en J. Sillevius, *De Haagse School. De collectie van het Haags Gemeentemuseum*, Den Haag 1988

F. Leeman en H. Pennock, *Museum Mesdag. Catalogue of Paintings and Drawings*, Amsterdam/Zwolle 1996

R. de Leeuw, J. Sillevius en Ch. Dumas (cat.tent.), *De Haagse School. Hollandse meesters van de negentiende eeuw*, Parijs (Grand Palais), Londen (Royal Academy of Arts) en Den Haag (Haags Gemeentemuseum) 1983

M. van Noort (cat.tent.), *Gestel in Bergen*, Bergen (Museum Kranenburgh) 2002

V. Pomarède (cat.tent.), *L'Ecole de Barbizon. Peindre en plein air avant l'impressionnisme*, Lyon (Musée des Beaux-Arts) 2002

J. Sillevius en H. Kraan (red) (cat.tent.), *De School van Barbizon. Franse meesters van de negentiende eeuw*, Gent (Museum voor Schone Kunsten), Den Haag (Haags Gemeentemuseum) en Parijs (Institut Néerlandais) 1985

R.P. Welsh en J.M. Joosten, *Piet Mondrian. Catalogue raisonnée. I-III*, Blaricum 1998

Voor meer informatie over de dichters verwijst ik graag naar de verschillende biografieën die afgelopen jaren zijn verschenen alsook naar onderstaande websites.

www.dbnl.org (Stichting Digitale Bibliotheek voor de Nederlandse Letteren)

www.kb.nl (Koninklijke Bibliotheek)

www.letterkundigmuseum.nl

www.rkd.nl (Rijksbureau voor Kunsthistorische Documentatie)

www.gemeentemuseum.nl

www.museummesdag.nl

www.haagshistorischmuseum.nl

www.gemeentearchief.denhaag.nl

Colofon

Dit boek verschijnt bij de gelijknamige tentoonstelling in Museum Mesdag, Den Haag, 3 september t/m 2 december 2006

© 2006 Uitgeverij Terra Lannoo BV

postbus 614, 6800 AP Arnhem

info@terralannoo.nl

www.terralannoo.nl

Uitgeverij Terra maakt deel uit van de Lannoo-groep, België

Tekst: Maartje de Haan

Speciale dank gaat uit naar Leo Jansen voor zijn adviezen.

Vormgeving: Jelle Hellinga, Den Haag

Lithografie: Veronica litho, Hilversum

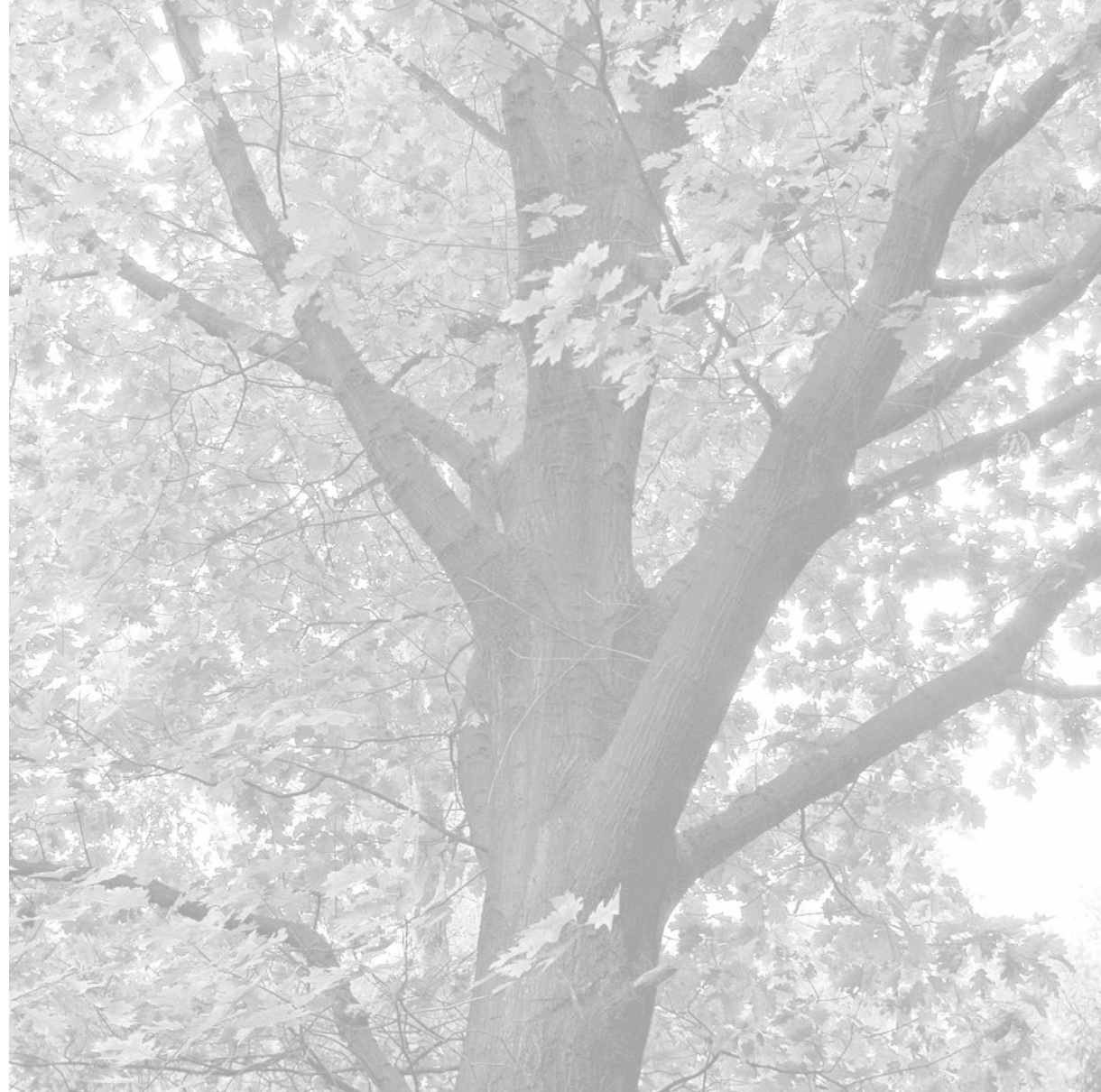
Druk- en bindwerk: PrinterTrento, Trento (I)

ISBN 13 978-90-5897-602 4

ISBN 10 90-5897-602 5

NUR 654, 306

Niets uit deze uitgave mag worden verveelvoudigd en/of openbaar gemaakt door middel van druk, fotokopie, microfilm of op welke wijze ook, zonder voorafgaande schriftelijke toestemming van de uitgever.

'De boze oktober heeft de zon vermoord'

De herfst is een turbulent jaargetijde, een periode van verandering en extreme weersomstandigheden. Naast warme, zonnige dagen zijn er momenten waarop storm, mist en regen stad en land teisteren. Bij velen roept de herfst melancholische gevoelens op. Het ligt voor de hand dat schilders en dichters zich door dit seizoen laten inspireren. Ook in de negentiende en vroeg twintigste eeuw leverde de herfst pareltjes op, die vandaag nog actueel zijn.

ISBN13 978-90-5897-602-4
ISBN10 90-5897-602-5

